

Año LII. urtea

129 - 2020

Urtarrila-ekaina

Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Gulibarko aldaeraren inguruan

(1 -Gulibar bereko azpialdaera)

Koldo ARTOLA

Gulibarko aldaeraren inguruan

(1 -Gulibar bereko azpialdaera)

Acerca de la variedad de Gulina (1 -Subvariedad propia)

About the Gulina variety (1 – Independent sub-variety)

Koldo ARTOLA

Donostiako Aranzadi Zientzi Elkarteko Etnografi Sailekoa

kmartola@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.35462/FLV129.2>

Esker biziak damazkiot lana irakurri eta zenbait iradokizun egin didan Xabier semeari, Euskal Filologian lizentziaduna denari.

Jasotze data: 2019/09/09. Behin-behineko onartze data: 2020/02/24. Behin betiko onartze data: 2020/03/02.

LABURPENA

Louis-Lucien Bonaparte printzeak, euskara sailkatzeko bere ahaleaginean, nafar Pirinioko bere talaiatik so eginez nonbait, Iruñez haraindiko multzo handi bati ‘aldaera’ gisako kategoria iritzi eta *subdialecto ultra-pamplonés* gisako deitura eman zion, honen barruan Guliko hau, Oltzako eta Zizurko aldaerak kokatuz, hau guztia, jakina denez, *Hegoaldeko goi-nafarrera* ere deitu zuen euskalkiaren barruan. Lan honetara, azpitu-luan aipatzen denez, aldaerari dagokion izen bereko azpialdaerarekin zerikusia izanik, duela hogeita hamar urte inguru bildu genituen testu batzuk ekarri ditugu.

Gako hitzak: hego-nafarrera; Gulibarko aldaera (Gulibar bereko herriak); euskara; dialektologia.

RESUMEN

Cuando el vascófilo Louis-Lucien Bonaparte estableció su clasificación de las hablas vascas, allí, en algún lugar del Pirineo navarro, designó al conjunto de variedades de más allá de Pamplona como *subdialecto ultra-pamplonés*, formado por las variedades de *Cizur*, *Olza* y esta de *Gulina*. Todo ello, como se ha recordado reiteradas veces, dentro del dialecto *alto navarro meridional*. A esta entrega, tal como se indica en el subtítulo de la misma, aportamos textos recogidos en el mismo valle que da nombre a la subvariedad.

Palabras clave: euskera navarro meridional; variedad de *Gulina* (pueblos del propio valle); dialectología vasca.

ABSTRACT

When the Basquephile Louis-Lucien Bonaparte made his classification of the Basque language, there, somewhere in the Navarrese Pyrenees, he designated the set of varieties beyond Pamplona as the *ultra-pamplonés* subdialect, covering the *Cizur* and *Olza* varieties, and this one from *Gulina*, all, as repeatedly pointed out, within the *southern upper Navarrese* dialect. As indicated in the subtitle, this paper offers texts collected from the valley which lends its name to this sub-variety.

Keywords: Southern Navarrese Basque; *Gulina* variety (villages in the valley); Basque dialectology.

1. SARRERA LABURRA. 2. DATUEN TRANSKRIPZIORAKO OHARRAK. 3. ALDAERA HONEN EZAUGARRI BATZUK. 4. SAIO HONETAKO BERRIEMAILEEN ZERRENDA. 5. GULIA. 5.1. Angeles Jaunsarats Larraiotz. 6. LARUNBE. 6.1. Gregoria Baraibar Erbiti. 7. LARUNBE. 7.1. Isabel Erize Egozkuezabal. 8. ZIA. 8.1. Hipolito Goñi (H) eta Maria Etxeberria (M). 9. AGINAGA. 9.1. Manuel eta Juan Larunbe Aizkorbe. 10. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA LABURRA

Behin Louis-Lucien Bonapartek *cispamplonés* deitu zuen esparruaren luze-zabalean aspaldi eskuratu genituen datuak Aldizkari honen orriotara ekarri ondoren, aldi honetan, hark berak, *ultrapamplonés* azpieuskalkiaren barruan, *Variedad de Gulina* izenez sailkatu zuen aldaerari eusteko beharra ikusi dugu eta, hortaz, aldaera honetxek barne hartzen dituen Gulibarko eta Txulapaingo ibarretan inoiz grabatzera iritsi ginen materialen berri ematen saiatuko gara.

Hori horrela, orain arte erabili dugun ekialdetik mendebalderanzko norabidea aldatu behar izan dugu, zeren, printzeak, aldaera honi *Gulina* izena emanik, logikoagoa iruditzen baitzaigu, honen inguruan ezer idazten hastean, ibar honetatik abiatzea Txulapaingotik baino.

Ditugun ekaiek hiru saiotarako ematen dutela uste dugu. Lehenengoak, goian ageri bezala, Gulibarren du habia; eta, beste biek, berriz, Txulapainen, nahiz ibar batean zein bestean eskuratu genuen informazioa herri gutxi batzuetara zabaltzen den: Gulibarko Larunbe eta Ziara, alde batetik; eta, Txulapaingo Beorburu, Otsakar eta Usira, bestetik, beste zenbait herritan bildu genituen datu batzuek osatuta, ohiki funts gutxikoak edo apurrak besterik ez direnak, askotan gaztelaniazkoak edota, kasurik onenean, euskara pixka batekin nahasiak.

Pedro de Yrizarrek, 1992an argitaratu *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional* lanean, aldaera hau bi azpialderatan banatu zuen: bata, *Propia* deitu zuena; eta, bestea, *Juslapeña*. Urrats interesgarri hori emateko hautua honela adierazi zuen:

Aunque la conjugación es bastante uniforme en toda la variedad, hemos establecido dos subvariedades: la propia, correspondiente al valle de Gulina, y la de Juslapeña, utilizada en el valle de este nombre. Las diferencias se refieren fundamentalmente a las flexiones en que interviene la segunda persona del plural y las que incorporan la primera persona del singular como objeto indirecto (Yrizar, 1992, 631. or.).

Laburki esanda eta erraz ikusteko moduan: Larunben eta Zian, ‘nor-nori’ saileko ‘zuei’ kasuan, *zaizte / zaikizte* dugu orainaldian, eta *zaizkiten / zaizkizten* iraganaldian; ‘nor-nork’ saileko ‘zuek’ kasuan, orainaldian eta singularrean, *duzte* bildu da –Larunben *duze* eta are, lehen silaba galdurik, *zute / zue* ere bai– eta pluralean *ttuzte*. Eta ‘nor-nori-nork’ saileko ‘zuei’ kasuan, *diztet / ttiztet* orainaldian, eta *nizten / nizien* iraganaldian.

Jokamolde horrek Arakil aldera jotzen du nabarmenki, Urritzolatik Irañetara bitarteko herrietan era horretako adizkiak bilduak izan baitira.

2. DATUEN TRANSKRIPZIORAKO OHARRAK

Bokal batzuen itxierak: *a* eta *e* artekoa *ä* idatzi dugu; *e* eta *i* artekoa *ë*; *o* eta *u* artekoa, *ö*. Inoiz, *i* eta *u* arteko bat aditu uste izan dugunean, *ü* idatzi dugu.

Azken horrek bitxi samarra iduri badezake ere, oroitarazi nahi dugu Bonaparteren eskuizkribuetan hitzek artikulua hartzean zer-nola jokatzaren zuten adierazteko hark berak idatzirik orrian¹ zera irakur daitekeela: «Uriz: á, eá, ía, oá, úa», azken horren kasuan, *u*-aren gainean eta tildearen azpian, puntutxo bat ageri dela.

Soinu hori, Artzibarko eta Erroibarko aldaeretatik Olaibarkora igarotzean desagertuz doa, Gaskuen bi aldez eta Gelbentzun eta Ziaurritzen bana baizik ez baitugu antze-man, baina hortik mendebaldera ere, Gulibarko aldaera honi egokituriko Txulapaingo Beorburun bederen, sumatu egin dugu haren arrastoa.

Ia aditzen ez diren hizkiak, honen aurreneko saioan egin bezala, parentesi artean idatzi ditugu. Zalantzarria iruditu zaigun hitzaren ondoan, parentesi arteko galdera-ikurra (?) idatzi dugu eta harridura sorrarazi digunaren alboan, harridura-ikurra (!). Halaber, pasarte ilun batzuk parentesien arteko eten-puntuak idatziz [...] ekidin ditugu.

Parentesi karratuak [] erabili ditugu inoiz, hitzen edo esaldi motzen bat testuen barruan tartekatutako dugunean, horietan jasotzen dena argitzeko asmoz.

1 Ik. Pagola, Alkiza, Beola, Iribar & Iribar (1996, azala).

Beste kontu bat da galdera-ikurrena. Irakurlea ohartuko denez, zeinu hori ez dugu soilik galderetan erabili, baizik eta berriemaileek zenbait esaldiri galdera-itxurako in-tonazioa eman dioten hainbat alditan ere bai.

Tildeak, gure lehenagoko saio batean bestelako asmoa erakutsi arren, Larunbe eta Ziako testu gutxi batzuetan markatu ditugu. Hortaz, duela ez aspaldiko gure ohiturari jarraikiz, bi eratako azentuak erabili ditugu: indar edo intentsitate handikoa (´), bata; eta, hori baino txikiagokoa (`), bestea.

3. ALDAERA HONEN EZAUGARRI BATZUK

Oraingo aldi honetan Gulibar eta Txulapaingo mintzairak barne hartzen dituen Gulibarko aldaeraren ezaugarri batzuk aipatuko ditugu, beste batzuk, agian behar besteko garrantzia eman ez diegulako edota oharkabean pasatu zaizkigulako, bazter utziko baditugu ere.

$E + a = ia$ dugu, maiz, mintzaira honetan eta $o + a = ua$, baina zenbait alditan, Usin bereziki, e eta o horiek itxi gabe edota erdi itxita geratzen dira.

$I + a = ie$ dugu eta $u + a = ue$. Baina, hau ez da gertatzen bokalok elkarrekin daude-nean bakarrik; elkarren jarraian doazen bi silabaren parte izanez gero ere, bigarrenean den a bokala itxi egiten da e bihurtuz: *in de, eldu de, lotute...* adibidez. Salbuespenen bat bada, halere: *aundia, gauza* eta *luzago*, gutxienez.

L / ll -ren arteko gorabehera dagokienez, berriz, i baten ondotiko l -a bustita ikusten dugu ohiki: *aprille, estrabille, ezkille, ibilli, illeba, Madrillen, makille, ortzilleria, ur-bille...* baina a bokala e bihurtu gabeko adibideak ere baditugu: *billa, Billaba, ezkill, milla, illabete, urbillago...* (Bitxikeria bat: ‘pantorrilla’ erdal hitza *pantorrila* eman zigtuten Usin).

N eta \tilde{n} -ren arteko gagozkiela ere, antzera: *arakiñe, berdiñe, biño, espartziñek, ga(i)ñera, iñor* (Ondarra, 1982 *nior*), *jakiñen, larra(i)ñe, miñe, noa(i)ño, Nuiñe, o(i)ñes, Osiñaga, Iru(i)ñe, urriñe, za(i)ñe* eta *zurgiñe*. Baina, honetan ere badira bestelakoak: *altzine, gine* (*giñen* ere bai), *geinetan, yakinen...*

T / tt -ren artekoa ere i baten ondotik gauzatzen da ohiki: *aittu, bittertio, bizittu, eraitten, ermitte, garbittu* (*garbitu* ere bai), *geldittu, itten, itturri, nonbeitt, oittu, partittu...* bustigabeko adibide batzuk aditu baditugu ere: *arkitu, bakitu, molitu* eta *jitu*, besteak beste.

Bustidura hau txikigarrietan ere agertzen da: *aitte, gutti, ttar, ttiki...* eta baita, aldaeraren mendebaldean, aditz laguntzaileetan ere, baina ez ekialdean. Honela, Larunben, Zian eta Beorburun, *ttut, ttute, nittuen, zittuten* eta gisako erak erabiliak izan diren bitartean, Usin *tut, tute, nituen* eta *zituden* modukoak dakusku.

Tz dugu, batzuetan, zenbait hitzen hasieran, mintzaira hauek erabiliak izan diren eremuan: *tzerri* (eta are, Beorburun, *tzerri...-kume* ere², *tz* horrek kutsu handigarria izan arren), *tzarrena*, *tzekor*, *tzimeldu*, *tzimildu*, *tzitzirio*, *tzokle*, *tzutitzen*...

Tz dugu orobat, ustezko arrazoirik gabe, hitz batzuen barnean, bokalen arteko *z* baten lekuan: *aitzeatu*, *atzienda*, *bakitzu*, *betzela*, *desgratzi*, *gautze*, *itzen*... adibidez. Hori ezaguna da beste zenbait aldaeratan ere. Otsakarko andere batek, ordea, txistukari afrikatua ohikoa den hainbat hitzetan, *z* soila eman zuen: *azendu*, *bakizera*, *errezeko*, *pazen* ('paratzen'), *unzie*, *Zorziko*...

Batzuetan, haatik, *tx* dugu *tz*-ren lekuan Usiko laginetan, adizki batzuekin bereziki: *zamatxan* / *zematxan*, *in txiren*, *eman txue*... eta, inoiz, baita *tt* ere, zalantzatan egon garelarik *emeretzi*, *enitzen*, *kentzen*... gisako hitzak hona ekartzean, *emeretti*, *enitten*, *kentten*... idatzi egin beharko ote genituen.

Zenbait lekutako *-txo* txikigarria *-tto* dugu hemen, inguruko hainbat lekutan bezala: *altaretto*, *bisitetto*, *burnitto*, *ingurutto*, *tragotto*... adibidez. Beorburun, haatik, *aunditxo* jaso dugu eta Usin inguru hauetan hain ohikoak ez direnak ere: *kontexko* eta *alabantta*.

Z, berriz, *x* bihurtuta dakusagu hainbat txikigarritan: *aixkora*, *arexabala*, *gaixto*, *ixterra*, *moxkortu*, *murruxke*, *pixke*, *xar*, *xartegie* eta *xuria*, adibidez.

S > *x* txandaketa ere bai badugu inoiz, txikigarri gisa batzuetan: *abixatu*, *aixkide*, *gixe*, *laxterka*, *maxkurioa*, *nexka*, *prixeka*, *xamar*, *xardekoa*, *xator* eta *xuxpil*, besteak beste.

X eta *tx* indartzaileak ageri dira batzuetan: *alaxe*, *olaxe*, *orixe*, *ortxe*, *antxe*, *oainxe*... besteak beste.

Z instrumentala *s* bihurtuta dakusagu gehienetan aldaera honen esparruan. Hona Gulibarko adibide batzuk: *aldis*, *beis* ('berriz'), *erdeas*, *euskeas*, *eunesko*, *zuresko*, *ateaeskeostik*... Hona Txulapain aldekoak: *aldis*, *atraskeros*, *beis*, *gaues*, *loies*, *burus*, *iñexkeros*, *luzes*, *penas*, *uskeras*... (Nuingo testuan ere, *burues*, *gucies* eta *medios* gisakoak ditugu). Ibar honetan, haatik, *beiz*, *egunez*, *oñez*, *orduz*, *orduzkeroztik*, *uskeraz*... aditu dugu orobat.

St versus rtz delakoa agerikoa da *beste* / *bertze* hitzean, Gulibarko ibarra, Arakil bezala, bi aldaera hauetako lehenengoaren esparrukoa bada ere. Txulapain, ordea, ukipen-puntuakoa iruditzen zaigu, dualtasun horrez gainera, *berste*, *bestze* eta *bestxe* modukoak ere erabiliak izan baitira hor. *Bost* / *bortz* eta *esan* / *erran* gisako erak korritu

2 Iraizozko Aita Polikarpok (1979, 312. or.), Joaquín Lizarraga idazle eguasibartarraren lanak aztertzean honela zioen: «TZAKUR – perro grande, perrazo. (Cfr los tres grados *tzakur zakur txakur*)». Eta, geroxeago, honela: «TZERRI – cerdo, puerco (Cfr *zerri* y *txerri*)».

dira, bidenabar esanda, ibar honetan, eta *esan* Ezkabarterekin muga egiten duen Untzu herrixkan ohikoa bide zen.

Era horretako txandaketak dakuskigu, halaber, honako adibideetan: *osti koitti* ('hortik goiti'), Zian, eta *Ortizkoak* ('Ostizkoak'), Beorburun.

J eta y fonemen arteko lehia ere aipatzekoa da. Gulibarko Larunben *jarri, jan / yan, jeitxi, jende, jito, juan* eta *juntetu* ditugu, eta, Zian, *jakin, jan / yan, jarri, jaso, joan / juan / jun, jende, jituak* eta *juntatu*. Txulapaingo egoera bestelakoa da, hemen ohikoa-goak baitira y doinuaz hasten direnak: *yai, yaio, yan, yakin, yardoki, yarri, yausti, yeki, yende, yoan, yorra, yolas...* nahiz *jan, jantzi, jarri, jeiki, joan, josi* eta beste j-dunen bat aditu dugun. Y-ren aldeko joera handiagoa da agian ibarraren ekialdean, Elbarrena deritzan eremuan, mendebaldeko Ergoienan baino, baina azken horretako Otsakarren ere *yan, yarri, yoan* bildurik gaude.

Y epentetikoa, berriz, inguru hauetan bitxi samarra izan arren, inoiz aditu dugu: *zelaye* Larunben; *amorraye, laye* eta *zelaye* Beorburun; *arraye, beye* eta *suye* Usin. Halaber, azken bi herri horietako gure oharretan, *maye* dakusagu, eta Larunben, Beorburun eta Usin, hiruretan, *anaye*.

U eta i bokalardi tinkatuak nekez dakuskigu mintzaira hauetan: *gaube* bildurik gaude Beorburun, baina *gaueko / gaues* ere bai. Usin *gaube* bera dugu, eta baita *sube* (*sue-z* gainera), hala nola *sakristaba* (*sakristaue-z* ere gainera), baina salbuespen gutxi batzuk dira. Beorburuko oharretan, *ligua* eta *oligua / oliua* dugu.

G > b txandaketa ere gutxitan, oso gutxitan ageri da: Larunben eta Zian *obie* aditu dugu, baina Larunbe berean bada *ogie* ere. Erdal 'olmo'rako, *zuberra* eman ziguten Larunben eta Beorburun; 'serpiente'rako, Larunben, Beorburun eta Usin, *subia*; eta 'lagartija'rako, Beorburun, *subandille*, baina baita *sugandille* ere.

-tu bukaeradun partizipioa gehi geroaldiko atzizkia -tuko dugu Gulibarren: *faltatuko, kobratuko, pastuko, zautuko...* eta mendebaleko Txulapainen: *gertatuko, mintzetuko, patuko, sendatuko*; baina, ekialdeagoko Usin, -tuko eta -tiko, biak kausitu ditugu: *ezkonduko, sendatuko* eta *zautuko*, alde batetik; eta, *kanbiatiko, pastiko* eta *sekatiko*, bestetik.

-tu bukaera horrixe 'behar' eransteak -tiar izan ohi du emaitza eta -i bukaerari erans-teak -iar. Honela, Gulibarren *sartiar, matxakatiar* eta *karriar* moduko adibideak ditugu, eta Txulapaingo ekaietan *berotiar, eskatiar, ibiliar, kendiar, oztiar, pastiar, prestatiar* eta *ukitiar*, besteak beste.

Bat zenbatzailea mugaturik dagoen adjektiboaren aurrera igarota ikustea ez da ohikoa Gulibarko aldaera honetan, baina ezta ezinezkoa ere: Zian, adibidez, molde biotako *biorra on bat* eta *auto zar bat* lokuzio-parearekin batera, *bankete bat eerra* dugu.

Intentsitatea adierazteko, hitz baten errepikapen mugatua ohikoa izaten da: *garbi-garbie* dugu Larunben eta Zian; *min-miñe*, *zelai-zelaie* eta *belz-beltza* Beorburun; eta *juxto-juxtoa* Usin.

Sinkopak ohikoak dira inguru hauetako mintzairetan: *abildade*, *abrats*, *arpatu*, *artsalde*, *atra* (*atea* ere bai), *barna*, *batre*, *beden* / *beren*, *bedratzi*, *bigarna*, *elkarkin*, *geiltzen*, *imoztrak*, *lastu*, *lemixko* / *lenbixko*, *obrena*, *orgatik*, *pastu*, *sanfermintten*...

Aferesiak ere ohikoak dira inguru honetan guztian: *aman* ('eraman'), *baki*, *in*, *karri*, *kusi*, *man* ('eman'), *torri*, *zautu*. Hitz arruntetan ere badugu bakanen bat: *men*, *maku-me* eta *uli*, besteak beste.

Ohiko partizipiorik gabe, aditz oina dakusagu zenbait aditz jokatur: Larunben *tor da*, *itzel duzu* eta *kar giñuzen*; Beorburun, *etor tzen*, *ibil naiz*, *kus nittuen* eta *kar zittuen*; eta Usin, *kus tut*, *tor tzen* eta *itzel uzu*, adibidez.

Sandhiak noiznahi ageri dira; hona horietako batzuk: *k + b > bakotxa pere* / *kotxea potata*; *k + d > zuti tao*, *kasi tenak*; *k + g > dui kabe*; *k + y > otsoa ttan du*; *l + z > al tzutena*; *n + z > esain tziotela*; *r + z > bear tzuena*; *t + b > badaki pai*; *t + d > baitut*; *t + g > bigiñen* / *baigiñuen*³; *t + n > bainaiz*; *t + z > baitzen*; *z + b > ezpaitu*; *z + d > eztakit*; *z + g > ezkara* / *ezkiñuen*; *z + n > enaiz*; *z + z > etzen* / *etzakiten*. Horrek ez du esan nahi era horretan gauzatu gabeko adibiderik ez denik: *duik gabe*, *bear zuten*, *baide*, *baizen*, *ez dakit*, *ez naiz*, *ez giñue*, *ez zen*, *ez tzuen*...

Aditza maiz dugu bere laguntzaileari itsatsita. Honela, 'baduzu', 'ez baduzu', 'badu-telarik' kasuetarako, adibidez, *bauzu*, *expauzu*, *bautelaik* aditzen dugu noiznahi, eta 'behar dut, du, dute' kasuetarako, *biaut*, *biau*, *biaute*.

'Nor-nork' sailean, *nor* singularreko zein pluraleko lehen eta bigarren pertsona denean, 'nor-nori-nork'eko erak erabiltzea eguneroko gauza izan da, Gulibarko aldaeraren esparruan euskaraz mintzatu den azken denboretan, tarteka salbuespenen bat bada ere. Oroitzekoa da Pedro de Yrizar azkoitiarrak, bere *Morfología del verbo alto navarro meridional* izeneko lanean (1992, 57. or.), Makirriaingo *Catecismoa* aztertu ondoren egin zuen iruzkina: «La diferencia fundamental [...] es que, mientras en el Catecismo [de Makirriain] se emplean las correctas flexiones transitivas personales del tipo *gaitu*, en el uso actual son incorrectamente sustituidas por las correctas tripersonales del tipo *digu*, lo que [...] es diferencia importante». Adibide gisa, *zautuko ze(r)ela* dugu Larunben; *ëngañatu zere ten* Zian; *nik eman dizut zuri kotxean* Beorburun; eta, *biluxik atra zire ten neri* Usin. Salbuespen bakanen bat bada, halere.

3 Leku askotako emaitza 'baik-' izaten bada ere, aldaera horri dagozkion herrietan bildu informazioan ez zaigu horrelakorik azaldu.

Iraganaldiko aditz laguntzaileen bukaerako *n* morfema, Pedro de Yrizarren lanetarako Zian, Larunben, Beorburun eta Usin, Emilio Linzoain eugitarrak eta biok gure bilketak egin genituenean ikusi ahal izan genuen bezala, erantsita dakusagu ohiki: *zen*, *ziren*, *nuen*, *zuten*... baina Txulapaingo berriemaileek –Gulibarkoek ia inoiz ez–, solasaldi askean aritu zirenean, *n* gabeko erak eman zituzten maiz. Nuingo testuan ere, behin bederen, *izence* dakusagu.

-*ki* soziatiboa, aldiz, horrela, *n*-rik hartu gabe dakusagu gehien-gehienetan; hona adibide batzuk: Larunben, *aizeaki*, *eoteaki*, *gurutzeaki*; Zian, *aizeaki*, *goldeaki*, *makineki*; Beorburun, *beorraki*, *kanabitaki*, *mandoaki*, *odolaki*; Otsakarren *goldeaki*; Nuinen, *elcarrequi*, *garbierequi*, *guciequi* (Ondarra, 1982); eta Usin, *alabaki*, *agotzaki*, *elkarreki*, *nexkakuaki*... nahiz eta, tarteka, *n*-dunak ere badiren.

Denborazko *-(e)larik* menderagailua ohikoa izan da Gulibarko Larunben: *iltzen delaik* / *gogortzen tzelaik* / *iduitzen tzakiolaik*; eta baita Txulapainen ere: *tzelaik*, *giñelaik*, *delaik* (Beorburu); eta *zelaik* / *zuelaik* / *dutelaik* (Usi), azken herri honetan *nintzenian*, *zenian* eta *zienian* ere aditurik gauden arren. Gulibarko Zian, aldiz, *-(e)nean* agertzen zaigu nagusiki: *beatsa daonean* / *gaztia nitzenean* / *berotzen tzenean*... tarteka bestelakoren bat azaldurik ere. Beorburun, guztiarekin ere, *-(e)larik* horretatik abiatuta, honako bilakaera dugu: *-laik* > *-leik* (*deleik*, *nitzeleik*, *zittueleik*) > *-lik* (*zaikiolik*, *giñelik*, *zuelik*, *zittutelik*), adibidez.

Bait- kausazkoa ohikoa da oso: *baitao*, *baitzaigu*, *baitauke*, *ezpaite*, *baitzen*, *ezpaitzen*, *baitut*, *baitzun*, *ezpaittut*, *ezpaitzuen*... inoiz, ‘zergatik’ en batez lagunduta kausitu badugu ere: *zeegatik*, *lenao*, *arbola asko beitziren emen* (Beorburu). Hona, Nuingo testuan ere, ‘zergatik’ hori bera, esaldiaren amaiera ezberdina izan arren: *cergatic ociosidadea da atarie*, *nondic sarcendiren*...

Eu diptongoa *au* bilakaturik aurkitu dugu, hitz batzuetan: *aundo* ‘egundo’ Zian; *daus* Ziatik Untzuraino; *berraun* Beorburun (*berreun* ere bai), Otsakarren eta Usin; eta *auskal* Beltzuntzen.

Bilakaera hau aditzek ere, orainaldian, beren laguntzaileekin lotu eta laburbilketak gauzatzen dituztenean, ageri da: Zian, *atrataute*, *ittaute*, *mataute*; Beorburun, *esataut* / *errataut*, *ittaute*, *errataizut*; eta Usin, *eguntzaut*, *aztatau*, *errataute* / *esataute*... baina *ikusteut* eta *opatzteute* ere bai, Olaibarko aldaerari begira hein batean.

Ei diptongoa, halaber, *ai* bilakatzen da inoiz: *erra(i)ñue* dugu Gulia eta Ziako ‘aitagure’etan, *erain* Larunben, Zian, Usin eta Beorburun, azken bi hauetan *ereki*-rekin eta Zian *eraiki*-rekin batera. Beorburun, gainera, *errataizut* dugu, *aizia* (gazt. ‘la caza’, *eizie*-rekin batera), eta baita *agai* ‘ageri’ ere.

Aditz zaharrek geroaldia gauzatzeko *-(r)en* etorkizuneko atzizkia hartzean, ez dituzte, ohiki, ‘erranen’, ‘izanen’, ‘emanen’, ‘janen’, ‘joanen’ eta, nolabait esateko, literarioak liratekeen emaitzak gauzatzen, *errain*, *izein*, *main*, *yain*, *yoain* eta gisa berekoak

baizik, bokalarteko *n*-a erori ondoren nozitu bide duten diptongazioaren kausaz, inoiz salbuespenen bat agerturik ere.

Bestelako joera erakutsi ohi dute singularrean mugaturiko hitzek genitiboa hartzean, ‘amaren’, ‘arotzarengana’ eta ‘gariarendako’ moduko hitzak, adibidez, *aman*, *arotzangana* eta *gariandako* baititugu, nahiz Larunben *orren(t)zat* eta, Beorburun, *golosinentzat* aditu dugun.

Uste aditzaren mendeko esaldiak, orain *-(e)n* orain *-(e)la* hartzen du: Beorburun, *nik uste [...]* erraten *giñun* eta *uste zuten ankak eta [...]* eldu *zirela* aditu dugu. Usin, *nik uste San Migelen bien májoak kusi nituen eta arrek uste men tzuen bazutena*.

Aldaera honetan guztian, halaber, *-t(z)era* aditz-izena gauzatzen da: *eztizute uzten lo ittera / non utziko duu sekatzera? / apezak maten tzion bazkaltzera* –eta are, behin bederen, partitiboa gehiturik ere: *ez zute lo itterarik uzten*–. Usiko berriemailea molde horretaz baliatzen zen, orobat, gaztelaniaz ari izatean: *déjame, que me haces mal, déjame a vestir*, eta gure lehenagoko saio batera ere antzeko adibidea ekarri genuen, Olaibarko Olaitzen bildua: *había que darles a comer*. Mendebaldera, berriz, Arakil ibarrean, ezaugarri hori desagertzen da gure ekaietan, Egiarretako kantu bateko *kortejatze(r)a* hitzean izan ezik, baina hor kanpo-eragina egon liteke.

Partizipio burutueta *-(r)ik* izan ohi da bukaera (haietan erdal mailegu ugari): *barra-tuik, berotuik, damutuik, enterratuik, iñik, lastuik, pa(ra)tuik, sartuik, sendatuik...* baina *-ta* ere bada tartean, inoiz, asimilazioa dela-eta, *-te* bihurtuta: *artute, botata, inte, pastute, yoanta...* adibidez.

Partizipioa aipatu dugunez, inoiz, agian bera indartu nahiz-edo beharrik gabeko *-tu* batez gehiturik azaltzen zaigu: *bakitu, egondu* eta *izendu*, esaterako.

Inoiz, aditz nagusirik gabeko ‘nor-nori’ dugu, datiboarekin zein datiborik gabe: *ya nola zaikion e* (Zia); *orrei zayo Juana* (Beorburu); eta *Bartolo zaikion, euntzeliai* (Usi). Era honetako adibideak hemendik ekialderantz maiz aurkitu ditugu (Ezkaabarte, Olaiabar, Odieta, Anue, Esteribar eta Erroibar ibarretako zenbait herrixkatan, gehi Auritz herrian), baina mendebaldera ere ageri zaizkigu Imotzen, Arakilgo Ihabar aldean eta, jauzi bat eginez, Etxarri-Aranatzen, Dorraon eta Bakaikun (Artola, 2014, II, 369).

‘Baizik’ kasurako, *baizik* guztiak beti elkarren baliokideak ez direla jakin arren, *bestarik / bertzeik* erak azaltzen zaizkigu inguru hauetan. Gulibarren aurrenekoa bakarrik eta Txulapainen biak (Beorburun, *baizik* ‘aitagure’ baten testuinguruan dugu soilik). Nuingo testuan, haatik, *baizic bie elcarrequi* irakur dezakegu.

Erkaketarako, gutxitan bada ere, ‘zenbatenez’ dakusagu, inoiz *-ago* batez osatua. Zian, adibidez, *zenbatenas bero? eultzireko obe* dugu, eta, Beorburun, *zenbatenas goitiao? pues, pixkuat miarrao*. Era horretako esapideak hegoaldeko goi- nafarreraren esparruan aditu ditugu, halaber, Odieta Latasan, Esteribarko Leranotzen eta Erroibarko Aurizberrin, gutxienez. Eta, esparru horretatik at, hala hurbileko Atetz ibarrean

nola Zaraitzukoan ere. Beorburun, gainera, era honetako moldea dugu: *déna, aúni-tzeki zuriágoa atéatzen da* edota *aunitzeki leku obetuen*, eta, Usin, *aundítzeki interes geiago zuela*.

Ergatiboa maiz ikusten dugu alboraturik herri hauetan, izenorde asko *k-z* gabeturik baitugu han-hor-hemenka, inoiz aurkako kasurik ematen bada ere.

-ion bukaerako erdal mailegutan *-io* dugu ibar hauetan nagusiki: Gulibarko ekaietan, *afizio, direzio, estazio, prozesio* eta *tentazio* gisako hitzak dakuskigu, esaterako, eta Txulapaingoetan, *intentzio, operazio, prezio, relazio* eta *satisfazio*. Otsakarko berriemaileari, haatik, *arrazoña* bildu genion.

‘Ala’ hautakaria ez dugu Gulibarren ez Txulapainen aurkitu, ‘edo’ bakar batez baliatu izan baitira, antza, esparru luze-zabal honetako hiztunak aipatu xederako. Salbuespen bakarra Usiko berriemaileak kantaturiko koplara batean dugu, *auntzek ala erbi*, baina oso litekeena da kantutxoa kanpoko izatea.

Singularreko hirugarren pertsonako ‘hura’ erakuslea *ore* dugu hemen askotan, batzuetan ‘hori’ ote den iruditzen bazaigu ere. Txulapainen, halere, hau garbi xamar da-goela uste dugu: *au, ori, ore*, alegia, tarteka *ure*-ren bat agerturik ere.

Agintera denborako era jakin bat ahoskatzean, *gatxazu* eman ziguten Larunben eta *gaitxazu* Zian, otoiitz baten testuinguruan izan arrren. Inoiz aipatu izan ditugu era horretako ahoskerak, duela denbora gutxi Olaibarko aldaerari buruz jardun genuenean bereziki.

Adlatibo kasuan dauden adberbioak direla eta, Gulibarren *onea, orrea, area* (*arara* ere bai) gisakoak ditugu, eta Txulapainen *onara / onata, orrara, arara / arata* modukoak, baina Beorburun *onera / onea* eta *era* (sic) / *ara* ere aditu ditugu.

Ustez horrekin loturik, bokalarteko *r* samurra galdurik dakusagu hainbat adibidetan: *akaatzea, erdea* eta *oittuik* adituta gaude Larunben; *barratuik, mezaa* eta *trilladoraa* Zian; *batea, lanea* eta *geldiik* Beorburun; eta *atzenduik, itxeako* eta *ospitelea* Usin.

-tatic / -ta(r)ik bukaerak direla eta, Gulibarren aurrenekoa dugu maizenik: *gatzetatik, oketatik, oietatik, ontatik, denetatik* (*oietaik* eta *denetaik* ere badira); baina Txulapainen bigarrena da nagusi: *ontaik, ortaik, artaik, oietaik, aurretaik, alabetaik* eta *guzietaik*, gutxienez. Beorburun, halere, *lauetaik bat*-ekin batera *iruetatik bat* ere badugu.

-(r)ik + an agertzen da batzuetan; *artuikan* dugu Larunben; *duiken, ferikan, oandikan* eta *zintzilikan* Zian; eta *emendikan, ontikan, esperiken* eta *artzautelikan* Beorburun. Usiko ekaietan ez dugu horrelakorik hauteman.

Azpimarratzekoak dira, halaber, sintaxiaren ikuspuntutik egitura bitxiko esaldi batzuk: *ogie ematen tziutena* eta *ure bear tzuena*, biak Zian bilduta, eta *zeatik reina e(r)saten dutena ori*, Beorburun.

Eta, bukatze aldera: zer azpimarratu besterik badela iruditu zaigunean, halakoa oinohar bidez egin dugula esatea dagokigu, ahalegin horretan hainbat datu jakingarri bideertzean geratu zaigula aitorturik ere.

4. SAIO HONETAKO BERRIEMAILEEN ZERRENDAA

Gulia

Angeles Jauntsarats Larraiotz, 1910?
ama: Gulia / aita: Egiarreta (Arakil)

Larunbe (Oraien auzoa)

Gregoria Baraibar Erbiti, 1912
aita: Larunbe-Oraien / ama: Etxaleku (Imotz)

Larunbe

Isabel Erize Egozkuezabal, 1911
aita: Larunbe / ama: Nuin (Txulapain)

Zia

Hipolito Goñi Erro, 1901
ama: Zia / aita: Etxaleku (Imotz)
eta emazte
María Etxeberria Oiartzun, 1904
ama: Zia / aita: Gartzarun (Basaburua)

Aginaga

Manuel Larunbe Aizkorbe, 1922
eta
Juan Larunbe Aizkorbe, 1923
ama: Aginaga / aita: Izurdiaga (Arakil)

Jarraiko testuetan joan den mendeko laurogeiko hamarkadan Gulibarren aurkitu genuen gure hizkuntzaren egoera tamalaren berri jasotzen da, denbora hori bitartean belaunaldiz belaunaldi transmitituriko euskara azken muturreraino iritsi izanaren ispilugarden baten moduan.

Bi egoera aurkitu genuen hor, zeharo desberdinak: euskarari artean atxikitzen ziotenena Zian eta Larunbeko Oraien auzoan, bata; eta, jadanik erdaldundurik geraturiko Gulian, Larunben eta Aginagan, bestea.

Litekeena da azken leku horietako berriemaileek emaniko testuei –edo, hobeki esanda, apurrei– beren txikian ematen diegun garrantzia soberaxkoa izatea, baina, aipatu denboran gure hizkuntzaren galeraren itzela norainokoa izan den kontuan izanik, apurrorok hona ekartzea erabaki dugu, lekukotasunen berri emateko.

5. GULIA

5.1. Angeles Jaunsarats Larraiotz

Ibarrari izena ematen dion herrian sartu ginen 1980an, bertako euskaldunen bat aurkituko genuen itxaropen urriaz eta gure ustea ez zen okerra izan, ez baikenuen euskaraz mintzatzeko gai zen bertako lagunik aurkitu. Andre Angeles honekin izan genuen solasalditxoia diogunaren isla da, urte haietan, jada, egoera zer-nolakoa zen ikusteko.

Hondar-mondarrak; higaduraren erabatekotasuna (1980)

– El padrenuestro, por ejemplo, ¿ya aprendió? ‘Aita gurea’...

Ya zeruetan zaudena, betor guregana zere errañue. ¡Pero ya no puedo decir más, no me acuerdo!... no sé, ni el padrenuestro ni...

– Y ‘santu izan bedi’ ¿sí?

Egunezko egie (sic), bueno, tan con uno... ¡ni te apuntes!

– ‘Emaiguzu egun honetako ogia’?

A!... ogia, bai; beño... an, sí, eso.

– ‘Barkatu gure zorrak’...

Pues, no sé...

– No se acuerda...

No, no puedo ¡y sabía todo!... Pero el cura, me parece, ya sabía, y ahora hacía mucho que ya no hacen; con un pordiosero que venía, ¿que rezaba en vasco? y le estaba escuchando cómo rezaba él.

– ¿Y en la catequesis no?

No.

– El cura no enseñaba ya aquí...

En castellano, sí.

– Y del avemaría ¿aprendió algo?

Abe Maria graziaz betia, ta, Jangoikoa da zurekin, betor...

– ‘Bedeinkatua’...

Bedeikatue sabeleko freittugu Jesús. No sé cómo es.

– Y ¿‘Santa Maria Jaungoikoaren ama’?

No sé, no sé, egunten, ¡ya se me ha olvidaö!

6. LARUNBE

6.1. Gregoria Baraibar Erbiti⁴

Ijitoak (1981)

Si me dice de gitanos, pues igual le digo.

– Bai? jitoak edo ijitoak edo nola?

4 Andre horri bildu genizkion beste testu batzuk ere lehenago argitaratu ziren (EAEL II, 1990; Artola, 2014, III).

Jítoak.

– Etortzen ziren herri honetara?

Bai, etór tzee, ta... nèe amái? ateázi, atèa nai ziotén, bèak nai zuténa, ta nèe amák, béak, buènabenturá, bóta, ësàin tziotéla, ta ètzun náí, ta ník eé... ènion útzi nai, ní jarri nitzén bèen kóntra, ta ebék enfàatu zeén ta amà juan tzén zebáitt ee... límosna matekó? tsùkeldeá.

Ta... ór etór tzelaík? née kontrà besteák! zaútuko ze(r)elá? zaútuko zeetelá? nónai... kústen, kústen bazet[en]. Ta, ní orti nítzen ya zé esáten tzuten; bí juntètzen tzerén? ta, ya zé esáten tzuten.

Ta, piruxák? áma enuéke balittú? enitzèla bíziko, esán tzuten. Ta amák man tziotén límosná ta, juán tzeén, dénak mármara (barrez). Ya no es más.

Txikitan euskara ikasi (1981)

– Zuk, euskara, aita-amekin ikasi zenuen...

Ikísi nuen, bai.

– Eta, gero, eskolara...

Géro eskólara.

– Larunbeko eskolara joan...

Bai.

– Eta, han zer gertatu zen?

Zér gertátu biar tzuén? dénak írri in tzutén, nèe euskeás!

– Irri?

Klaró!

– Eta, egun batez maistrak zer esan zizun? aitagurea erreztzeko?

Aitàgureá erreztzekó bai, ta ník... erdeáz éz nakí(n)? ta, geró, úskeas errèztzekó; úskeas errèzatu nun beñó, dénak írri itten tzèetén? ta ní lótsa artuikán.

– A! gaixoa! eta nola erreztatu zenuen?

Ník? príxeka...

– Bai, baina nola, nola esan zenuen?

Àita gúria zeruetán zaudéna, ta ní(k) éztait géigo oái...

– ‘Santu izan bedi zure izena’... horrelako zerbait?

Kláro! ólakoá, biñó déna óso-osoá.

– Eta, agurmaria?

Ez, orrén e... éz-ez; yo no me acuerdo nada ya.

Eguberrietan ezer ez (1981)

– Eta, Eguberrietan... horrela esaten da ‘en las Navidades’?

Aquí no decimos nada de eso ya ¡todo es en castellano!

– Y ¿no cantaban aquí, por el barrio, alguna canción en euskera?

Nada, yo no he oído aquí cantar en euskera nunca.

– ¿Nunca, e? ¿ninguna canción de Navidad o así?

Nada.

– Eta, misioak, izan dira hemen?

Misiones ha habido pero en castellano también. Aquí, vasco, no éramos más que... más que nosotros, aquí, dos familias; los demás ya no hablaban vasco pa cuando yo nací.

Trinitateko ermita (1984)⁵

– Egiten al da erromeria edo, a la Trinidad de Aginaga edo?

Ezta itten ya.

– Baina, denboraz bai? denbora batean egiten zen?

Bai, lenago itten tzen.

– Noiz, noiz egiten zen erromeria hura?

Asteartean.

– Baina, noiz? maiatzean, abuztuan edo zein egunetan?

Trinitateko... iruarren eunian.

– Eta, zer egiten zen? joaten zen hemendik?

Emendi? apezaki ta... gurutzeaki ta dena, prozesioan juaten tzen.

– Bai? herri guzia?

Erri guzia? balle guzia, Guliko balle guzia.

– Eta, denak biltzen ziren ellegatu baino lehen?

Biltzen tzeen?... Añaa-, Ainagara.

– A! Aginagara; eta gero, handik elkarrekin...

Ta gero? andik elkarreki(n), prozesioan, gurutzeakin ta Ama Berjiñekin ta... dena.

– Eta, bidez, zer egiten zen, errezatu?

Biden... letaniak kantatzen tzien.

– Latinez?

Latinez, ta... geo, area juan? ta, nai zunak gosaldu, nai zunak mezara juan? lemixko ematen tzuten meza at, ta geo... gosaltzea denak; beis, denboa, ordu at o... ze? pastuko zen, an, gosaltzen ta... itzez, itz ekitten ta, ala, ta geo, beës, meza⁶, ta... gero, beis... o elizea despeditzea? ta geo itxea.

Ori asteartean. Iendean? juaten tzeen... nai zunak, orduen etzen prozesioik eta ez daus, bakotxa⁷ nai zuena juaten tzen ta, ordun bai, orduen bazeen txutxeria-saltzaleak eta denetatik; nai zuna dantza, nai zunak jan, bakotxak libre zun, ta nai zunak, nai zun or-... orduen? juaten tzen? ta... bueltatzen tzen, biño asteartian ez, asteartian prozesioan juaten tzen? ta prozesioan... etortzen, bai. Orduen, bakotxa... biltzen tzen prozesiora ta, alaxe, bueltatzen tzen.

– Eta, apezak predikatzen zuen?

Ez! predikatzen... gutxi, zerbait, itzen batzuk itten zittun biño, lenbelen despatxatzea, elizetik ya an otza itten baitzun; ez, gu... otza zen ta, lenbelen despatxatzea. An, sue aundie itten tzuten, itxa bada ta... an, maiek ee baita, suen... ingurura jentea biltzen tzen, gosaldu eta. Ta ya, ezta kontatzekoik ortatik.

– Euskaraz ez zen predikatzen?

⁵ Testu honen zatirik handiena ere lehenago argitaratu zen (Artola, 2014, III).

⁶ ‘Mezara’, alegia; *-(e)ra* adlatiboa bokal baten ondoan joatearen ondorioz, nahiz batzuetan, bokalarteko *r*-a erortzean, *a* luze antzeko bat aditzen den: *itxetaa*, *errietaa*, *ortaa*... Hitzaren bukaera beste bokal bat izanik ere gerta daiteke hori, ‘labera’ > *labea*, adibidez. Inguru hauetan eta Arakil aldean joera hori ohikoa da, beste leku askotan ezaguna izan arren.

⁷ *Gaakotxa* edo *garakotxa* aditu uste dugu hor.

- Ez-ez-ez-ez-ez... ezpaitzen euskaldunik! nee denboan guk eztuu euskaldunik, kasik eta.
- Eta, zu txiki edo gazte zinelarik, hemengo apezaz nongoa zen?
- Eztait nungua zen; izena don Frantzisko zuen.
- Baina, ez zen herri honetakoa eta euskaraz ez zekien...
- Eztait bazakin biño nik, nik ez nuen-un zautu ure e kasi; ni aitzia, besteai aitzia.
- Eta, saltzaileek zer saltzen zuten? txutxeriak bakarrik edo azteentzako joaleak eta halako gauzak?
- Ez-ez-ez-ez-ez... yoaleak bai, bat eo beste izein tzen biño gutxi, biño... ee! txutxeriak, aurrentzako txutxeriak, dultzak eta ala, kaameloak ta...
- Eta, zer musika sonatzen zen? txistu edo... akordeonista edo?
- Ba!... enaiz oitzen ni ya ze txistu, ze... biño, jendea juaten tzen, inguruko jendiak juaten tzen, akordeonon bat.
- Bai, erromeria pixka bat eta egiten zen...
- Klaro, pixkat animetzeko.
- Eta, Trinitateko ermitara nola joaten zineten?
- Trinidad, Trinidadera? andando.
- Bai? oinez?
- Oñes.
- Noiz da eguna?
- Eztu fjoa, ezta... fjoa; segun, maiatz o... kuaremai nola esaten tzaio?
- Garizuma?
- Enun aittu oañik!
- Ez da horrela esaten?
- Eztait, enabile!... orrekin ibiltzen da, batzutan lenao? beste atzutan... atzeenago.

San Urbanora ohitura gutxitxo (1981)

- Eta, inguru honetan bazen ohiturarik San Urbanora joateko?
- Bai, area juaten tzen biño... ez orrea [Trinitatera] bezala.
- Urrunago baitago...
- Urrutiago a, askos urrutio dago ore ta, area juaten tzen bakotzak... al tzen bezala, ezpaitzen juaten... ez prozesioak in t'ez daus.
- Orduan, hemendik, gehien-gehienak Trinitatera...
- Bai, emendi pai, emendik geienak Trinitatera; area're... zenbaitte aldiz juaten tze jendia biño, ez asko emendik e.

Irurtzungo feriaz (1981)

- Eta, Irurtzunen, denboraz, izan da feria majoa bat, ezta?
- Oai biño majoa!... dena or, denetatik juntetzen tzen or: txerriek eta... txekorrek eta... ardiek ta, denetati!... Ta tze? bazuten iru o lau plaza, bazeen, ta, antxe juntetzen tzen, batzutan txerri, beste atzutan txekorra, beste atzutan... zea, jateko gauz eta... et'o, espartziñek ta zapetak eta denetaik biño, pixke-pixke, akabatu, akaatzea tor da ori're.
- Orain ez da egiten?
- Orai ezta... ezta! bah! juntetzen da jende... pixkua(t) piño? bat juaten da gauz'at eske, bestea beste at eske? ta ezta... ezta lenao bezala.

– Saltzaileak nondik etortzen ziren?

Saltzale, Iruñetik geienak... Iruñetik geienak, ta erriköak ee... al tzutena eitten tzuten, beño etzen... Oai ezta, oai akaatu da dena; tiendak badee errien ta, zerbaitt... balin bada o... prise balin badiu kartzeko? pues juaten da jendia ta kartzen du biño... ezta, lenao bezala, ez.

– Eta, inguruko herrietakoak ere etortzen ziren?

Bai, asko, lenao jende asko juntetzen tzen or, biño oai... oai ez; oai, bat, badaielat? bestea bueltan eldu da...

Noraino joana (1981)

– Eta, zu noraino joan izan zara?

Noaño? ni ingurutto, emen...

– Iruñeraino baino gehiago bai, urrutirago bai...

Gutxi.

– Noraino joan izan zara?

Aigian... itxetaa, bestena, beste gañeakoik ez; bakotxak lana franko badu bere itxan.

– Ez zara asko mugitu?

Ez, ez, ez.

– Donostia ikusi duzu?

Donosti?... beñ egon naiz.

– Zer ikusi zenuen, Concha, Igeldo...?

Dena, biño urrutitík.

– Gustatu zitzaizun?

Ya enaiz oroitzen e! (barrez).

Inauteriak, aspaldiko kontua (1981)

– Inauteriak izan dira hemen?

Aspaldian ezta, erretoik e.

– Larunben izan da denboraz?

Lenao bai.

– Eta, ateratzen zirenei nola esaten zitzaien? ‘txatxoak’ edo?

Etzu-, etzuen izenik; etzuten tiemp-, ba-... bazkari bet besteik; bazkari bet? eta... beh! an umore onian pastu? ta beren itxea.

– Eta, beztitzen zuten arropa zaharren bat edo?

Ez-ez-ez-ez-ez... emen etzen...

– Bazkari bat bakarrik?

Bakar-bakarrik, ta oai ezta ore’re.

– Ez eskobarik eta ez...?

Ez-ez-ez-ez... bate, etzuten besteik itten.

Zakar / itsusi (1984)

– [...] izen zakarra da, e?

Franko zakarra.

- ‘Itsusia’ ez da esaten hemen?
 Itsusia bai.
 – Gauza bera da?
 A! klaro, bera dela.
 – Hemen gehiago esaten da edo zen ‘zakarra’?
 Klaro, zakarra? klaro, or, zakarra beño... ya, erdeas asieskeo... orren izena...
 – ‘Feo’, ezta? baina esateko, euskaraz, ‘un hombre feo’ edo, nola esaten zen hemen gehiago?
 Itsusie.
 – Eta ‘zakarra’, zertarako zen? gauzetarako?
 Zakarra? pues, o era feo o... o era torpe.

Famili arteko batez (1984)

- El suegro de ése, era hermano de mi padre, y se casó con la hija de ahí.
 – Bai, halako batean esan nion ezagutzen zaitudala eta: «A! ori nire lengusia da» esan zidan.
 Bai, lengusia, bai. Orai operatuta...
 – Bai, zeratik, izan du...
 Ernia.
 – Eta ongi dago...
 Ongi... zeo, zeola esan tzun, len... eunian, Iruñen, eon giñen beraki ta...
 – Galdetu nion: Zenbat denbora egon zara? eta, astelehenetik astelehenera-edo egon zela.
 Ala esan tziun, bai.
 – Bai, gizon fuertea da, e?
 Bai, bai, fuertea da biño galdu du.
 – Esan zuen, bai, hemendik aurrera pasten den urte bakoitza bide pastuko balira bezala dela...
 Bietan-bietan, ejejeje!... klaro. Kanpoan ola eoteaki? ezta... bee itxean bezala, biño, ongi geldittueskeo, pastuko zaio ori.
 – Ez duzu yarri nahi? hobeki egoin zara...
 Beeh!... ni zutik e... eoten oítuik nao.

Sorgin-konturik ez (1984)

- Hemen sorgin-kontuak eta badira?
 Ez, ni enaiz oroitzen benpin.
 – Igual kueba batean biltzen ote ziren edo...
 Emen ezta... ezta kuebaik.
 – Orduan sorgin-konturik ere ez dago...
 Ez, aquí hay cuevas pa los zorros, esos hacen ellos la cueva, lo demás... no hay cuevas.

Eultziaz (1984)

- Eta erdaraz ‘parva’ esaten dena...

- Eúltzia⁸.
 – Hori nola egiten zen?
 Eultziá?
 – Zer egin behar zen aurrenik, lehenbizikorik?
 Lenbìxikúa? larràñe gárbittu.
 – Nola?
 Aíxku- o... ailtzurrekín? belárta kéndu, ta gárbittú ta geó... eúltzie bóta.
 – Baina, lehenago ez zen botatzen ongarría edo zerbait?
 A! bai, ongárrie, úrekín, ya... áutsik ez, arrótzeko. Ta geó? án botá, ze... eúltzi in biar tzuén? ta... abréaki(n) ta... ìdiekín? ántxe bueltaká, ló iñ ártio (barrez); zembát aldís!...
 – Horretarako zerbait ekarri behar zen larrainera, ezta?
 Pues óri! lártaña kàrriar tzé, gari éta, ze... ze eultzítu biar tzén.
 – Eta, nola biltzen zen hori?
 Bíldu?
 – Bai, paxuetan? edo...
 Paxuetán? alórrean, ta páxuetán karrí? ta e... larráñen barratú!
 – Eta, nola ekartzen zen?
 Nolá? ìdiekín ordun.
 – Galeretan edo?
 Kárroan.
 – Eta, gero, zabaldu edo barratu edo, nola esaten da?
 Barrátu; barrátu... larràñe barná? ta... án bueltaká? aótza... xètu ártio; ta geó, pikorrá aòztetik àiziakí? garbítu, ta geró sártu, ta akábo.
 – Nora sartu?
 Ítxea... aotzá ta pikórra, déna.
 – Dena leku berean? edo...
 Ez, bereán ez; pikorrá graneroán ta... aótza sabaién.
 – Eta, idiek edo mandoek edo, zerbait eramaten zuten arrastaka?
 Bai, estrásie.
 – Horrek pikatzen zuen...
 Óre, arrék... xéátzen tzuén.
 – Eta, gero, egon behar zen zain, ea haizea etortzen zen, haizatzeko?
 Óri, óri.
 – Eta, haizatzeko, zer egiten zen?
 Óla... bázen, artáko, xárdekoa esàten tziotén, màkil bét kindertáko ta... ìru ortzák? arrekín gòra-gòra botá? ta... garbitzen tzén, aótzak àiziak emàten tzuén? ta, pikorrá... bèste aldéa.
 – Eta, ez da beste gauza bat, borobila, zera pasatzeko?
 Bai, bai, báda zerbait.
 – Horrek zein izen du?
 Pasadéra; orí... aótz lárriek... bíltzeko.

8 Hitz hori, Olaibarko aldaeran, ohiki, ‘ultzi’ dena, Gulibarko honetan aldatu egiten da herri batetik bestera. Horrela, mendebaletik ekialderanzko norabidean, ‘ultzi’ dugu Zian, ‘eultzi’ Larunben, ‘ultzi’, berriro, Beorburun eta Otsakarren eta ‘eultzi’, azkenik, Usin, xakeko zaldiaren jauziak irudikatuz, nolabait esanda.

- Hori zer da, ahotz handia? ¿el grano grande?
Aotzá... áundiä. El grano no, la paja; aótza es la paja, aquello, sacudiendo, pues se le quita la... esto, la paja se le separa del grano.
- Eta, ‘pasadera’ horrek badu izenik euskaraz?
Pasadéra.
- Eta, ‘galbahe’ edo holako zerbait? edo ‘bahe’ edo?
Aozbaie es... mayor, más... de aujeros mayores, aózbaie... eso pa las habas.
- Eta, zulo ttikiak dituztenean?
Oré... gariándako.

7. LARUNBE

7.1. Isabel Erize Egozkuezabal

Ixtorio baten apurrak (1981)

- Había visto los bueyes y... ¿vio? ¿los vio? zienák eta, guriák eta, Zinzèlianák eta, Mòzialainerák eta, Juànesenekuák... (barrez). Y no hay más casas, ¿e? me parece...
- Y ¿cómo ha dicho los nombres de las casas?
¿Pues? Mòzalienák eta Motxál...
- Motxal, Motxalienak...
Y Juànesèréna... [y más] no sé si había...

Otoitz baten apur desitxuratuak (1981)

- No, eso no... espera: «Sándue, sándue, gúre pekátu eta piztuétetán, zéruek eta lúrre, áite biderárte, ez gátxazule útzi tentázioan erórtze»...
- «Zerruán bezéla lurrían eré», jéjejejí!... No, si ya digo, nosotros contestábamos, eso de oírle al abuelo un poquico... porque el padre, mi padre no nos hablaba en vasco; con el abuelo...

Urteberriko kanta laburra, Iruñetik iparraldera ere aski zabaldua (1981)

... ..
[Urteberr] eguneko
Ni takarrat ur berrie
Nausia ona
Onuntzeko andrea obia
A la montaña, a la montaña...

- Ya no me acuerdo más.
- ‘Lau intxaur eta hiru sagar’ o... ¿alguna cosa así?
No, no se cantaba, eso de críos, de oírle a alguno o así.
- A ver, ¿lo quiere repetir?
Urteberr] eguneko, ni takarra, t’ur berri, nausia ona, itxeko andrea obia, a la montaña, a la montaña.

– ¿Ahí está, e? ¿ahí se para?
Sí, yo no, no sé más.

8. ZIA

8.1. Hipolito Goñi (H) eta Maria Etxeberria (M)

Gurasoak nongo (1985)

M: En 1918, murió el padre, sí, y la madre hará unos veintidós años.
– Nongoak ziren?
M: Aek, uak, Ziekoak.
– Biak?
M: Ez! aite Garzaongöa, balle...
H: Basaburua.
M: Basaburua, beño ama angoa, errikoa, Ziekoa, bai.
– (Hipolitori): Eta zure aita-amak?
H: Nereak... Etxaleku, Imozkoa, atte, eta ama itxe-, Ziekoa. Ta aiek, euskeas... bueno erdeas bazekitela, e? aitek bazakien eerki euskea. Klaro! biek ere bai baño... biño? geo ori, ya ibilli giñenean pixkuat? gero eztugu guk...
M: Ez-ez.
H: Ez giñen euskeik, ba!... Ahora nik eztut entzuten ongi're...
M: Eztuu e, aitzen ee eztuu ongi... aparatoa pito guzi oieki? konke... ez-ez. Eztuu ez, abildadeik eta ez ganaik, guk.
– Tira, gutxienez esanen bazenute zein besterengana joan naitekeen...
H: Ésta ¿cómo se llama? la mujer de... Loidi, vamos; ¿Juana?
M: Juana Zarranz.
H: Juana Zarrantz. Arrek, ore... Zarra(n)zkoa da.
M: Sí, pero aquella ya, como nosotros está... instruida; desde que no habrá hablaö, ya...
H: Bueno, no pero, pero ya sabe aquella, aquella ya el vasco, pues, ¡mejor que nosotros! pues por lo menos tiene buen oído.
– Bertakoa da?
M: Ez-ez, Imozkoa da ore, Zarra(n)zkoa; an bizi da beño Imozkoa da.
– Baina, nik nahi dut Guliko ballean sortua...
H: Bai-bai; a! Guliko ballean... Guliko, Guli ballea ezta... euskerik, ezta ya, ya, Zie-tik atea eskeostik ya...
– Ba, Zian izanen da bat edo beste...
M: Iñorr e! iñorr e eztao Zien yago.
H: Aginagan ezta? ta... Guli te ortik? allá está... or ezta bat, iñork ee euskeas.

Adinekoen Egoitzan (1985)

Hemendik aurrera, Hipolito berriemaile ia bakarra izango denez, ez dugu bere izenaren lehen hizkia idatziko, baina Mariaren esku hartze bakana bai, M batez adieraziko.

– Zer moduz zaudete hemen? ongi zaindurik, ongi kuidaturik?
 Emen ongi kuidatui kaude, bai.
 – Zenbat denbora du hemen zaudetela?
 Emen? sei urte dazkuziu emen, zazpi urte, zortzigarna... oaiñ eo.
 – Eta, ez zarete ateratzen karrikara edo?
 Karrikara? ni, oain gutxi! oain gutti; eztago abildadeik, ezta, fan da, fan⁹, abeldadea.
 Au eztaike geiyo juan, gañea.
 – Ba, urte gehiegirik ez duzue; zenbat urte dituzue?
 Urte? eje! zenbat iruitzen tzaigu?
 – Ez dakit, ba, hirurogeita hamar edo?
 Bai! jeje!... bai, ochenta y cuatro kunplitzera naie.
 – Zu? bai?
 El trece de agosto cumpla los años.
 – Ile guztia duzu, eta beltz-beltza eta...
 Y ésta ochenta y uno, así que estamos más viejos que Carracuca.
 – Baina, gazte itxura duzu...
 Ba! illea ta ori oandikan ongi, beste atzuk kalbotito¹⁰, beño ni enaiz kalbotu oaiñik, ejejeje!...

Ergako Trinitatera joaten zirenekoak (1985)

– Joaten zineten Trinitatera gazte denboran?
 Bai, Trinteteá izandú ga báí, orí gisánderá ere... in tzúten, dénboakin, je! eérki. Báí-bai, Trintetea, Trinteté... Aíña-, Agínagakó... Agínaakó dérmu [...] égoin da, bai, Trinteté.
 – Eta, nola joaten zineten?
 Pues e... áu juaten tzén? kòziñéra! íru-lau egun án, Trintéte... pàsten tzuén? ta, ní ere báí! láuntzeá, ta orrá, fátén giñén. Ta, urtéan... béin izeten dá Trintáté, èuki ére, rogátíbek eta itten tzéen; oáin ezta itten, rogátibeik, oáiñ ezta orduén bezála; oáin yá, orí, átzeatu de enpléu! ba!
 Jéndia fátén dá Trintete eúnian. Lenáo juaten tzén? bigarnián imòztrák? Imòzko ballé? ta, irùgarneán?... Gùli bálle, eta geó? Jùslapeñá, Lábarnea¹¹ juáten tzen, ta ordúen akábatu ín tzen uré. Oáin déna kéndu dé zeá? este... eún betes, eún betéz ittàute dená? ta fuéra! oái ézta apézík eré bat éz!...
 – Zian ez dago apezik?
 Éz-ez; Zién?...
 – Nongo apeza joaten da meza ematera?
 Irúrzúngo... Irúrzundík juáten da.
 M: Irúñetík.
 Bueno, Iruñé bai, Iruñé beño... éskola matèko maéxtrue edo, ta, déna ittén du, buf! eskólan. Ta ásko, andík? itten dú: Àginagá ta Zíe.

9 'Fan' hori tarteka agertzen da bera baino ohikoagoa den 'joan, yoan'ekin lehian, beste aunitz lekutan gertatu ohi den bezala, bestalde.

10 'Kalboturik daude' ote da hori?

11 Txulapaingo Elbarrena ote da hori?

- Zenbat denbora behar zen Ziatik Trinitateraino igotzeko?
Oáin? badá bidéa frángo ba. Juàten deé? traktóre óiek eta, iyòtzen dée, geiyó? píxte in zutén, éz oso ongí, pikóa, áski pikóa!
– Píkoa? aski tente?
Ba... ta, áuto ttikiéki? baákinzu (sic), áik séko daonián, bàño besté? bat, bàt eo bestík ètzun náí, bèstik báí beño... ba! ba...
– Makurra dago, zaila, e?
Màkurrá, baákizu.
– Eta, zer, herri bakoitzak eramaten zuen bere gurutzea edo?
Bai, bai, errì bakoixák? gurutzéa ematén tzun, bai, bai. Emàten tzén, juàten tzén pròzesioán, bai, lénao! beño oráin yá ezta, oáin ya... oáin ézta pròzesioík, kéndu deé, déna.
– Eta, prozesioan zer egiten zen? kantatu, errezatu, edo zer?
Kántatú, kántatú... kàntatú gútxi! ejejeje!... Be! además lekúä txàrra báizen kánta-tzeko ere; totál, kántatzen tzén Kyrie eleison ta... Christe eleison.

Zia aldera joateko nahia adiarazi (1985)

- Joanen naiz beste egun batez zuen herrira, ea euskaldunen bat harrapatzen dudan. A lo mejor bakarron bat...
M: Au de, al den zarrena? ta, zen... euskeldune? an eztao iñor ere, guk eztakiau ze direzio biño...
– Eta, Gulina herrian ez da inor ere izanen?
Ez-ez, Gulin ezta, Gulin, Guli zautzau, an ezta iñor! ez Guli, ez Larunbe ta Sarasate? denek ere, Guli balle ori de... ta an ezta iñor euske-, euskaldunik e.
– Eta, Aginagako Baldomera Aizkorbe?
A! ore? arrek jakiñen du pixko bat e bai, Baldomera.
– Han bizi da?
Bai, bai, Agiñan, Aginagan.
– Ez da hona etorria...
Ez-ez-ez, an da, an bizi da, an, an, an erri ortan, an. Arrek euskeras jakiñen du, bazakien, beste... [emazteari:] zure, beste aizpe o... arreba edo nol'saten da? Arre pazakien, ta orrek ere, bai-bai! orrek, arre padaki, bai...

Agure Egoitzan euskaldun gutxi (1985)

- Ya, gu? urte oketaa allegatuik, ze esperoar dugu?
– Zergatik ez zarete ateratzen pixkat paseatzera? itzaletik, sobera nekatu gabe?
Atzo eon giñen, beien, pixkuat? biño... be! bero itten badu? beruak, beroak tirtetzen diu; otz itten badö? igual, eztaukeu fundamentuik; fundamentua fan in da.
– Hemen, etxe honetan, ezagutzen duzue beste euskaldunik?
M: Ez.
Ez dakit nik, neri... be! bakarron bat or izein biño, zer dakigu emen? dena, euskeras itza? iz bet ezta, ezta aitzen, iz bet e, eztena erdera... dena erdez.
– Badagoenik ere ez dakizue, ezta?
Ez-ez-ez-ez, eztakiau, eztakiau... eztakiau.

Despeditzen hasita (1985)

- Tira ba, ongi izan, festa onak pasa eta...
- Bueno, ezta San Fermin ere? ezta sanfermineta juan?
- Ez, San Fermin horietan hemen egonen naiz.
- Oain, torok, toroak eta, erakusteko afizioik ezta?
- Ez, horretarako ez baina, goizetan-eta, nola izaten diren...
- Entzierroak?
- Bai, eta geroko jiganteak eta kilikiak eta, haur txikiei hori gustatzen zaie.
- Fan den urtian iten ginduen dena publikuen? beño, aurtan... eztao ganaik, eztauku gogoik ibiltzeko. Gogoik? gogoik e, abilidadie? ta abildadea juan, eziña da!... aurreko aldapa oi pastea? mekasoen! ats andittuik.
- Zer, Labritekoa?
- Bai.
- Bai, bada aldapa pixka bat, bai, hor.
- Ba! ya jibetu da ointxe, ejejeje!...

Irurtzungo feriaz (1985)

- Feria ere izaten zen Irurtzunen denbora batean ez?
- Lenago bazen ferie're, zazpitik... zazpi arte. ¿Los martes era?
- M: Los martes, sí.
- Ya se quitó todo eso, kendu zen, ezta ya... ferikan, batre! bate. Periodikoak kartzendu, bai, leno txerrikumäk ta... asko juntatzen tzen beño oai ezta, oain ezta juntatzen, oain itxetik eramaten ttiote, denei, txekor ta denak. Ya ferik ezta.
- Eta, orain non egiten dute?
- Ze, ferie? ferie orain itxetik, itxea, juaten dee... eos-, eostaliak? eta itxetik e... saltzen ttiote.

Urritzolako Juan Bautista Etxarren (1985)

- Urritzolan bada gizon euskaldun bat, Bautista Etxarren. Ezagutzen duzue?
- Ez, eztut zautzen igual, ore, Bautista, eztut. Zautzen nittuen jendëa or: Santos, Aragon eo oietaik izaen tze, biño, il tzeen... ta, eztut zautzen, vamos, eztak-takit, Urritzolan neski; sortui tzela... Arakil?
- Bai, baditu 85 urte eta primeran egiten du euskaraz; emaztea Irañetakoa zuen eta, akaso horregatik ere, mantendu du ongi bere euskara. A! zuk ere ez duzu atzendurik...
- Atzendu ez beño... torpe, eztuu, ez lasai, etzen orduan patzen. Mira, además... gazte-gaztetatik e... euskeras bate! beee! atzendu etzaigu in! klaro! ikesi giñuen lemixko euskeaz? ta-ta... atzendu ezta ¿verdad? beño, eztao pratike, eztao, eztao. Eztago, eztauku pratikaik bate.

Ereintzaz (1988)

Lenbixiko biék, ídi biék étzutén ibíli nai, bai, bi ídi paré! Geó, beié pàre orrekín, beiek itekó ogíatako egiñalá? ta bëiekí, in giñuen. Biño lenaó ibiltzen giñuén lurre asko, e?

eràitten giñuén gauzé óketatik: garíe, gàragarrá ta óloá ta pátatá ta màizé ta ará! rè-molatxá ta dénetatik! oáin orr éz, oáiñ eztákit zénbatea, oáin belárta... oáiñ ez. Oáin yá iñòrr eztú... lúrrik lántzen e, eztá garík eráitten án da, ta éz gari erdí, garíek e... tírá ta olá ta, denétatik eráite itten giñuén, giñuzén, bai. Àzkenéan? kanpó... pixkóat giñaukén? ta oré, ejeje! kosètxadorakí? eultzítu giñuen, vamos, bíldu giñuen. Lásai yá, akabó, yá an eztá, án eztá ya... lúrrik.

– Eta, ereiteko edo erekitzeko, zer egiten zen? nola prestatu behar da lurra?

Lènbixikó lúrre prestátu itten giñuén, klaró! landú te... lén garbittú? te, garíe erai-ttekó? bai, olá, e?

– Eta, nola prestatzen da eta zerekin?

Lurré? pues érmant-, èrramientakí, aría ta, mákiná ta... óla, gáuz oiekín, bai, bai, prestatzen giñuen lurré. Ta geró? goòldiá! zúresko góldiá edo gòldëakí... arrekí? eráitte giñuen gáriä ya, ya bueno; botá azíe, e? e? ta, gòldeakí pastú te geró goldeá, aréaxá-, aréaxábala erràten giñón? aréaxabalakí pastú gañétik, ta, àla géiltzen tzén, an. Geró, primaberán, botatzén giñon nitrátoa... ràjatzekó? belár óri artzéko.

– Zertarako?

Pues e, ittéko! vamos, aztéko lúrre géiagó, índerr artzéko lur orrék, geró, kosètxak indérr artzéko, orrekín ibíltzen zan, bai. Ta alá!... àla pàsten giñuén úrtëa, ta denbóra alá pastu dittúu múnduen, aréi betí... beiré, lurràri beiré? ta... je! Geó... lántegietán, oiàneán ta pixkóat? bai.

– Eta, biltzeko garaia noiz zen?

Óain, oáin, bai¹².

– Garia, esate baterako?

A! bai, oáin dére jutén garíä ta... biltzéko denbóra oáin.

– Horitu behar zen? horitu?

Oaiñ óntzen da garíe, an; bèste lekutén? iñík eukìko ittúte ya, zènbait lekutén? ya oáin, bilduík ¿verdad? àu tortzen dá? àurrerágo. Je! emén? beándu samár tortzén da, emén, léno beti Sàntiagó! nùnbaitteán ibíltzen da, Sàntiagó egín¹³ burúen, eité? erràten diolá? ¡toma! bakítu, garíe bakí? ta eultzittú.

Eultziaz zerbait (1988)

Lenao eultzie itten giñuen, denak larrañetan, buelta an, bueltan, arara ta, estrasiéki te ya, aziendaki.

– Baina, lehen egin behar zen bildu...

Bai, ejeje! len... bildu, bai.

– Eta lehenago ebaki, ezta?

Bai.

– Zerekin?

12 Elkarriketa hau uztailaren bukaera aldean izan genuen.

13 'Egun' bide da hori.

Baki? lemixiko iteieki, ta gero bestenaz segaeki, majiña bat sega in dut nik, nee denboan; oi-oi-oi!... garie ta belarra ta, oietatik beti, gazte denboan? beti... además gusta zaikiden asko, sega gustatzen tzaikie(n); nekatzen da, bai, sega... beti pulsuen, ño!

Ta, igual beroik aundienaki? garie, bakizu an, en fin, beruaki, beroaki franko zaukien; pixku at, umedoa badin bedago? ezta... ‘zarria’ erraten zaio bere, sega jartzen da? ta segai paratzen tzaio mangöai, zarre bat, ta bakiez bezala? mozten du orrela. Geo bildu atzetik? eta geo... lotu.

– Zerekin?

Je! espartzueki te eje!... espartzueki? lenao... bazen, [ez dakit] ya nola zaikion e, olo o zentenoa o... en fin, ¡vamos!

– Aurmenak edo?

Atratzen tzen emen be-, belar bat, atratzen tzen altoa? orrekë, josi? te, vamos, elkarreki lotu? te, arren, arrekü? e! ta beño geo ore ya... lan aundia zen. Ta geo, espartzue? ta espartzue, ta espartzueki, duiken ez, espartzuaki aski zen, paatzea ta tira. Ta espartzuek, balio du... igual iru-lau urte, biño, bestiak etz.

– Eta, espartzuarekin lotzen dena zer dira? ‘fajoak, paxoak’ edo?

Fajos ¿cómo? paxuek o... balak.

– ‘Balak’ esaten zenuten?

Balak, bai.

– Eta, gero, haiekin zer egiten zen?

Bala aieki? artu bizkerrian ta, kargatu karröa, e(s)ta karruan, eultzire! lenao, lenao larrañen, e? bueltaka; bota gar[ia] ona? ta eraman. Da, ya más aizeten tzelaik? bildu, te aizëaki, aizea, aizeaki abentatu, vamos... garbittu, garbittu bai, aiziaki garbitzen tzen, bai. Ta akabo! bakien kontue? ola... zuen.

Biño gero? atra tzen trilladora, ta trilladora... ermaten giñuen? ta, trilladora bota-ta? an atratzen tzen, garie garbien tzakure, ta aotza beste alde batea? biño ori ya... oaiñ ezta, trilladoraik; ori gauze ya... nekosua da, oain, kosetxadora...

Oain juaten dee kosetxadora artute? jun e lurrera, senbraurä? ta garien... uzten tu depositu tu-, tutuk izeten diu? te deposituen; tendrá, depositute betetzet-, bete artio? pues... enanzo aundie, además, artzen du... sukel o, cuarto onen... zabaltasunä, igual [...], je! kosetxadora toavía... lana, aundo, aundo itten dogu, bai.

– Eta, haizatu eta gero, alde batean erortzen zen pikorra eta...

Bai, aizatu? te, pikorra kentzen tzen? ta aizeak eamaten tzuen, ba aotza, bai. Ta geo, beis? ore bestenduren kusiren tzen, te geo? palak e, pala batzueki? bi buelta edo maten tzaikion gariak? ¿verdad? gari montonak? buelta ta buelta ta buelta, ro[tob]ator? te garbitzen tzen emen, garbi-garbi-garbie geiltzen tzen, garie, bai. Ze, garie bezala? baba ta... zalkia; ‘zalkea’ badakik zer den?

– ‘Veza’.

Veza, veza, bai, olöa ta... garagarra.

– Eta, zalkea zertarako zen? pentsutako?

Pentsutako da.

– Ona?

Bai, zalkea esango izut, pentsu ona da, gorki ona, joe!...

– Eta, gero, pikorrarekin zer egiten zen?

Pikorrareki? je! pues e, pikorraki iriñe! iriñe eta obie eitteko, ogie...

– Non egiten zen irina? errotan edo?

Iriñe? pues, fabriken, fabriketan, errotan, klaro.

– Herrian bazen errotarik?

Ez-ez-ez-ez.

– Nora eramaten zenuten?

Pues emen... fabrike batzutea ematen giñuzen, fabrike... lenbixko, lennago, len-len? errota txar batzuk, e? zeatu. Tortzen tzen dena naasik: menudillua ta zaie ta erraten tzaiona? dena, dena batëan, ta itxean? pasada... -dore batzuki? pastu, te, alde batea? kentzen tzen iriñe, iriñe, gero, orra? ogi itteko. Geo? labëak bagiñuzen, itxe guzietan? da, geientsuen or... ogie itten giñuen itxian.

– Bai? zuk zerorrek egin duzu?

Ni? izendu neiz panaderoa! ajaja!

– Bai? izan zara panaderoa, e?

Bai, te urte bat pastu nuen... erri betëan? Irurtzun, agertzen badu? no sé, erdien? e pues, an pastu nuen? [...] urte t'ardi o pastu nuen an ordun, ta nik egin ñuen ogie, bai, biño, ogie eitten giñuen? ta saldu itten giñuen ogie, an; ¡vamos! ni eon nitzen mutil, vamos... xirbiente.

– Eta, errota txar, txiki hori, non zegoen?

Errota txar oi e zon, edo bide zen, lenao.

– Baina, non, Aginagan edo Zian edo non?

Ez, ez, Gulien tzen bat, ta bestoat? Erroz, Erroz, Errotz. Or, Irurtzun ondo-ondo-ondöan?

– Bai, bai.

Len bazeren! varios, orduen? klaro!...

– Gulikoa hurbilagokoa...

Biño? urbillago giña gu, an etze er(r)e, ez nuen, ez giñuen kusi, montuik, egittean, bate. Te... galdu zen auro; ola zen, ttarra! vamos.

– Errota hura?

Öra.

– Eta, geroztik eramaten zenuten Errotza?

Gero ze Errotza. Errotza, emendik? tortzen tzeen mandoaki. Berris garia eamaten tzuten? ta iriñe kartzen tzuten. Iriñe ez, iriñe ez, iriñe... dena mezklatuik, gero, ser-bitzëan, pasta giñuen ura eitteko, ogi eitteko. Orra.

Errotaz zerbait (1988)

– Eta, zuk ikusi duzu nola ehotzen den? 'eho, io' da 'moler', ezta? 'molitu' nola esaten da?

Molittu? pues, ori, pues e... guk ezaut'eta, arriek, bere, arrie... arriek, ¿verdad? arras-katus? pues, atratzaute iriñe, fuera.

– Zuk ikusi duzu errota barrutik?

Bai-bai-bai.

– Eta, oroitzen zara bertako piezak nolakoak diren eta zein izen duten?

Oiek pues, guk, ez giñuen kasuri itten, ez, e! ezer ez. Biño ar-, arri betzuk, zeren, ola, redondo arriek, e? eta botatzen tzuten? ta, bat alde batea ta bestëa bestea ta, erlastin

otsa¹⁴ se entretiene, aiek... zeatik, agitz ongi matxakatiar da garie, e? erre aundiz? seko dagonian, e? ta orduen ateatzen da iriñe? ta maize a gero... menudiyoa¹⁵ do, juaten da beste aldea ta... ¡bueno! dena bat, dena batean an. Gero? andik eaman? ta, ogie itteko? pues pasten giñuen matzea, erraten zioten gauze batean? vamos, or-or-or, ta iriñe... ateatzen tzen, iriñe, menudilloa gelditzen tzen? ta iriñe pasten.

– ‘Menudillo’ zer da? ‘zaia’?

Zaia, bai, bai; ori aziendandako.

– Eta, errotariari ematen zaikion, ematen zitzaion zerbait?

Errotariak? itten tzuen nai zuena; gelditzen tzeen? ematen tzaionaki...-tatik? kentzen tzuen, iduri tzaikiona? ta, beztzëa, maten tzitzaion tä fuera¹⁶.

– Eta, berarendako gordetzen zuenari nola esaten zitzaion? ‘laka’?

No hacemos caso; etzuen, ez giñuen kasuik itten, maten giñuen bi... zaku? ematen zittuen? igual garie? eta gero ta esan tziuten iru erregu... beti... molittu, molittu eskeostik? molitues beti? aumentatu itten da zakue bere aoeta beño. Beti sartzen da an e... gutxao.

– Eta, konfiantza bazenuten?

E! ze in biar giñuen? e... besterik etzen! beste aldea, beste aldea, ez bat ibiltzeik etzen, orduen... ordun etzen fabrikeik eta... batre. Gero in tzeen, fabrikek ta ze, fabrikek.

Eultziaz beste zerbait (1988)

– Eta, eultzia egiteko, larraina prestatu behar zen?

A! bai-bai-bai.

– Nola prestatzen zen?

Pues...belarra, kendu? pixkuat, eerki garbittu? segaki o goldre (sic) garbittu eerki? ta gero, muñegatu itten zen; ‘muñega’, baakik zer den?

– Bai, behien kaka.

Bai, beien kakaki? e? ore pastu?... uren, ure botatzen tzaikion, ta pasta berri ta jar-tzen tzen?... muy fuert-, vamos, garbitzeko gizen, eskuakin, aise kentzeko. Larrañe? –larrañea erraten giñon– pues kentzen tzen, gelditzen tzen ongi... biltzeko, bai.

– Lisaturik horrela?

Ba, pikorra biltzeko.

– Eta ez zuen gaixto usaitzen, urrintzen?

Keeeba! no, ore sekatu; lemixko or, sekatzera, uzten tzaikion. Eun betetes, eun bates? pues sekaten da ore, ta sekatu? bein sekatu eskeos? idor ez bada burtzitzen? burtzi-tzen¹⁷ bada? bai, beño ez-ez-ez, etzion e [...], ez zen gañea, urriñik artzen, batre ta, draus ere an. Danak eitten giñuen, denak itten tzuten orduen ortan, ola, larrañetan? guztiek.

– Arestian estrazia aipatu dugu; erraminta hori nolakoa zen?

14 Gazt. ‘zumbido de avispa’, antza.

15 Yeismoaren eragina nabaria da hitz honetan, berriemaileak, ohiki, *ll*-a ongi ahoskatzen zuen arren, ge-roxeago erakutsi bezala.

16 Esaldi horretan, ia jarraian, gauza bera diren ‘zaikion’ eta ‘zitzaion’ agerian ditugu.

17 ‘Bustitzen’ dugu hor, inoizko *st / rtz* txandaketa agerian dela.

Estrasie? pues iru do lau, iltze... iltze edo, flamer¹⁸ bat-tutzu, bazuten? ola, inketuik, denak.

– Plamera? flamera esan duzu?

Ba, ba. Gero? zerra batzuk? zerra; ‘zerra’ baatik zer den?

– Bai.

Zerra ola, zerra batzuk? josik, dena barna? estrasiei? dena barna? ta arreaki... ibiltzen tzen. Ta aziendak, been kargaki te batea ta bestea tiatzen tzuen orrela, aotza... itten tzen; ‘aotza’ baatik zer den?

– Bai, ‘la paja’.

La paja, paja. Pues así se hacía, andando... A los trillos se les ponía unos clavos; unos clavos... clavos no eran, unas, como unas... plamericas? eran, delgadas, y entre medio unas sierras, por todo el trillo. Y con aquello se... hacía la trilla.

– Eta, zeinek tiratzen zuen estraziatik?

Idieki!

– Idi pare?

Idi pare bat? o... biorra! biorra on bat e bai. Gero atea zeen makine batzuk, zer e zue?... rodillo atzuki? abriandako, ta aieki xetzen tzuten, xetzeko audo, audo.

– Eta, bueltaka-bueltaka ibiltzen ziren?

Bueltaka-bueltaka, eta... bero, beroik aundienaki. Bero, zenbatenas bero? eultzireko obe, aziendandako ta beiendako, mingaña atatzear genun ta ez nai azienda ere.

– Eta, idi eta behorrek ez zuten izerdirik botatzen?

A! bai, izerditzen tzen, bai, bai, izerditzen tzen, bai.

– Emanen zitzaien haiei ere edaten, ez?

Ae-ae, andik ateatzen deanean, [...] fateko? eaten tzuten ure.

– Iturrira joan eta...

Iturrire, bai.

– Aska eta...

Axka. Gero, atsaten deanean, eultzitik? ere bai... urera, ematen tzuten, askan.

Itzela eta iduzkie (1988)

– Eta gero utziko zenituzten ospelan, ez? a la sombra; itzalean?

¿A la sombra? len e itxea sartzen tze emen, ori kanpoan izeten baitzen, ori, larrañe, klaro! Geo? akabatzen tzenen? pues itxea sartzen tzen, ta itxean... ba! orduen ez baituu (!)... trillen, aik itzelian sartu? ez zuten, ez zen pasten daus, an...

– Zure herrian, nola esaten zen un lugar que está al sol, que le dicen ‘carasol’ y otro que está a la sombra?

¿‘Carasol’?

– ‘Berokia’?

Itzela ta iduzkie, ta, an itzela gozātu? fuera [...] ola, uzten tzaio kieto, oixe.

18 ‘Azkoin’ bide da hori, gazt. ‘tuerca’.

Ogi egiten; hasiera (1988)

– Esan duzu urte eta erdiz egon zinela ogi egiten Irurtzunen.

Bai, bai.

– Eta, kontatzen ahal duzu nola egiten den ogia?

Ogie? pues... botatzen giñuen... katxarro batera; orduen, je! ni iten duten e, ni, enean, ¿verdad? oain, oain makineki... eztee, orai ya eztute in ogie, biño orduen? itten giñuen, masadora... bota? masadora? ta masadora... lenbixiko orantza, orantza, lebadure; orea... oratzen giñuen. Ore, azten tzen denborean? gero? ogiei... bota, además, ure bear tzuena? zaku et iriñe... eztaite eun kilokoa? edo geiago izein giñuen aldien? geiao, ba.

Ni, biorraki? bior bateki? ibiltzen tzen; ya nukan katxarro at? roska bateki? palo batzuk bazozkien? ta, arrekin ibil tziken, na-, naasten tzuen... masa. T'ala? eitten tzen oieki. Geo, pixkuat jartzen tzenunian? baki, kitetu, eta paratzen giñuen... maindere batzuten, redondo, pixkuat fa-, fermetetzeko. Da gero labea!... Geo, labetik at, ajaja!... atra ta...

– Eta, nola sartzen zen labean?

Pala bateki(n).

– Luzea?

Pala luzêa? ez, segun nola zen labêa; labêak, guk giñauken labea... buelta maten tzue-na, buelta [...], nola buelta ematen bainun? pues, buelta, aetako eskiña bezala, botatzea, erdira, e? erdêra, gero buelta ta buelta ta buelta... e por ahí. Gero, erretzen jartzen zaikion bezelatan, iduritzen zaikiunian? ateatzen giñuen? ta, busti ogik, trapu... zea, zepillu beteki? ta uzten giñuen koloria ateatzeko.

Auto zahar batean ogi saltzen ibilia (1988)

Gero saldu, gero saltzea izaten tzen, ¡vamos hombre! emen ere, errepartitzea, errietaa ematen nuen e zenbait aldiz.

– Han berean? Irurtzunen berean?

Irurtzunen, tze? te beste erri etzutera! nola den, nola daon e Etxaberri eta, Etxarren ta... zeozen! beste erri baten...

– Mandoarekin edo?

Ez, kotxeaki, kotxeaki, auto berri beteki.

– Zein urtetan hori?

Ordue(n)? je! auto zar bat, juxto-jüxtoa, tapaik etzuena, ta, elurr eitten bazuen? etzen beldurrik, kentzekoik batre.

– Ez zitekeen atera, e?

Etzeiken e... kendu? itten nuen, en el parabris, parabrise kendu? ibiltzeko; etzeiken bestenas, ta, jee! dena bustik eta, jo!... Geo, asi nitzen? nik kes-, ikesi nuen, con un Chrysler, zautzut, Chrysler, bai?

– Bai, bai-bai.

Chrysler, beti... asi nitzen? ta, asi nitzenean? ëngañatu zedeten? ta ezkondu... akabo! Oain... oain eztut andre? gizon zarra? aaah, ya!...

– Eta, zer, ezkontzean utzi zenion ogi egiteari? ezkonduetz geroz?

Ezkonduetzkeroz? zea, itxëan? a, bueno, or, beñ... biño? bela gerra, suertatu zen, ta gerra suertatzeaki(n)? kartzen tziuten ogie, e... etzieken yan, ogie ematen tziutena. Ta, asi artio? iru o lau urtez, e! gaizki ibilli giñen gor (sic), gaizki; orduen etzen ogik, beñ

eo beste... bertze, pues, ba! itten giñuen? maitze...-ki, ta tarta, ola [...], torta de maíz. Ta ala pastu duu denboa!

– Zein urtetan ibili zinen kotxe harekin?

Kotxeakin? pues cincuenta y... ocho años. Denboa asko!

– Mila bederatziehun eta hogeita hamarreen? el año treinta?

Ba! 28, 29 ó 30, ahí anda.

– Eta, denbora hartan eduki zenuen Chrysler bat, e?

Bai, et'orduen? etzen... automobil pasatzen ta, bidian ibiltzeko ere etzen... oáin beze-la, derecha o izquierda ta oi? e! kasoik in gabe ibiltzen tzen! [...] zeatik bideien ez zen, ez zen ibiltzen jenderik e.

– Bai, kotxe gutxi eta gutxi korritzen zutenak, ez?

Bai, gutti, además gutti korrittu! nik, nik nauken kotxea? pues, iru pedaleki... zen; pedalea, ezkerreko pedaleaki itten tzen... bueno, orain, ahora [...] arreki artzen nuen arrankea, arrankea, ta... primera, e? ta segundaa pasteko o, vamos, a la segunda, primera ta directa zauzkien ta, azeleratu pixkuat primeran? ta, utzi zien pedalek? ya ze-, jartzen tzen directa. Directa jartzen zeikiren? ibiltzen tzen, vamos, joku oiekin, bueno baña. Y además, eozenñen errikun giñaude; mil... dos, bi mille paratueskeos? zekin, beñ ibillis, esateko, klaro!

– Bi mila, zer?

Emen, mille me-... kilo. Con mil quinientos, pron-, bueno, ibiltzen tzen majo, majo.

– Orduko zenbatera jartzen zenuen kotxea?

Ojojojooo!...

– Zenbat harrapatzen zuen? hirurogei-edo, bai?

Orduko ogei... ogei kilometro.

– Hori bakarrik?

Ba! etzen arren, segun, kargatuik... bazeon? kargatueskeostik? e, jendian bezala, zer joaten tzen. Bide... aldapa, pixka aundi samar balin bezen? an, beti, ankaki... pedaleai fuerte!... ukitten; pixkika te uzten banion? ura t'ataa, aja! geldittu itten zaikien. Bai-bai, ogei kilometro, orduen, etzen... etze! ez, ez. Bueno, arrek e bazen, autoak orduen ere ber zeen, korritzen tzutena franko ongi! bai, beste bat agian? nu... Ford, Ford, bai. Arrek ere, ori ibiltzen tzuen... itxeko alabak, ibiltzen tzuen? arrek, bai, nobentaaño, nobenta, juaten tzen.

– Joño! denbora hartarako asko, ez?

Asko, asko; biño etzuten korritzen, «Oi-oi-oi! que te vas a matar, no, no corráis tanto nunca, no, no, no».

– Klaro, karreterak ere txarrak...

Karretera txarrak zeren, bai. Dena... dena arrie, zikiñe ta etzun, oain bezala, breaik, ta... etziaike(n) korrittu, orduan. Oain, kotxe orreki... karreterak, orduan bezala balee, eluteke... zer? e, fain lee que hacer puñetas! faltatuko lereke! beña... bai.

– Orduan, inor harrapatuz gero ere, kolpe handia ez zenion emanen, e?

Ez-ez-ez, eje! txokeik etziñen, enuen izendu, biño...

– Eta, zein herritara joaten zinen harekin? Etxaberri, Etxarren...

Pues juaten nitzen Erroz, Izurdiaga, edo... bai, Erroz te Izurdiaga, ta estazioa, Irur-tzungo estazioan? bazen an [...]. Gero? beste alde batera, juaten gine, Etxaberri? Ekai, Etxarren... Billanueba, Satrustegi, Yabar ta Murgindueta; or ere bai, ta beste aldien? beis? beste aldien beis, juaten nitzen falturat-, falturatuik, itten zittiuten ere emen.

Falturatzerá doa, ze, rezibitzea, faltur bat? komertzioa zuten saltzeko, ta... biltzea juaten nitzen estaziora. Ni estazioa, ba orduen zen, ya emen, ori... Plazaola, Plazaola zidebillen, biño oain ezta Plazaolaik! ori, ori kendu zen... bai.

Murginduetan zenbat familia (1988)

– Murgindetan, oain eztakit; ore lenago, txiki... zuten e, fábrica de azúcar, emen beño, saldu zittuten duik gabe, berek... zaarrak zar, il tzeen? ta gaztiak ere, eztagit, gargeo, nee edadia bazuten batzuk? eztakit ze, ze... zenbat; beti're Iruñea edo or... ori ze, fabrike zen lekue? dena, oain garbi dao, dena! kendu zuten, fabrikä, dena gendu!

– Eta, denbora hartan zenbat familia bizi ziren han? hamar bat?

Ez, amar ez.

– Guttiago?

Ezagutzen al tzu?

– Bai.

Ez da, gutxiu, gutxiago... gutxiago; eta ez, nei ni enaiz akordatzen ontatik nik ere, uan ee? ez kasuik inen nik, no-no; an agartatzen tzeen ogie artzea? ta ogien bat maten nioten nik? batzuk pagatzen tzuten? ta beste atzuk libretan apuntatzen tzeen.

– Eta, Zuatzun ere sartzen zinen?

Nola?

– Esan duzu Ekai eta Satrustegira joaten zinela; eta Zuatzura? Zuatzura ere bai?

Satrustegi te Zuatzu, bai jauna, Zuazu erri bat da.

– Bai, eta Ekai...

Ekai? ez nitzen Ekaiera juaten; Ekaikoak esan zuten... Aranburu erraten tzen maizter batea; atratzen tzeen, been... zakueki? pikorraki, e? ta, maten niñoten... zenbat eramate ñuen nik? kilo t'erdiko ogie? edo, maten nioten? erreguen... oain, atzendu, atzendu. Kargatzen tzuten? denak been garieki, erri batek ematen tzuen er... erreguerdi bet, beste atzuk erregue, bestek iru gaitzeru, te nik, denak artu? te, apuntatu biar nittun nolana-, orrek? ya... konplen? ya, konzentratzen tzuen? gautzek? eje!... kontuk ittea asten giñuen? eunero itten nuen kontuä, izebaki(n).

– Eta Urritzolara joaten zinen?

Ez-ez.

– Eta Atondo?

Atondo ta, Atondo're ez.

– Aldapa gaitza han, e? kotxerako...

Atondo... bueltak in bai, biño ez-ez, enaiz, Atondon ez, len, Izurdiaga eta Errotz.

Ogi egiten; bukaera (1988)

– Lehen ez duzu esan, ogiak palan jartzean, zenbat ogi sartzen zenuen labekada bakoitzean?

Bat, bat, bata.

– Bai?

Bai, bat artu? te sartzen tzen ara? ta best-, eje! bat sartzen? ta bestiak pa-, paratzen palan? ta... sartzen tzen audio, bai.

– Banan-banan?

Bana-bana.

– Handiak ziren ogiak?

Ogiek; eun ogie itten giñuzen, eun te... amar-ogei d'ola-ala... ateatzen giñuzen al-diän, o gexago, igual.

– Egunean?

Alde batian o, vamos, una vez en el horno, ¿e? pues, sacamos... unos ciento diez o veinte... panes, o una cosa así.

– Baina, banan-banan sartzen zenituen, e?

Bai, ba; palaki(n)... bat palak sartzen? ta besteak, bat-bat, paratzen palan ta, te tira! sartu. Gero? atratzen tzeenëan? ejeje!...

– Orduan, labe majoa zen, labe handia...

Labe andie, bai.

– Eta, ogiak sartu aurretik labea garbitu behar zen?

Bai, bai, bai.

– Nola? zerekin?

Ya emen, beis, zaku... zaku etzuki? bustik, zakuek, ta, bazen esponja bezalako zera bat, makille bateki? te orreki? garbitzen tzen dena, dena! Bueno, etzen tink zikintzen labe guzie ere, zeatik, badin bä, eskin betetik maten tzaikion, ör sue? ta gero, tiröa, zegon erdëtik; ez-ez, emen sue man? ta, tiruak tiretzen tzuen errebor (?); labe gutzie... berotzen tzen igual, alde batetik? nola bestetik, beti geixago... tiretzen, su maten tzaikion lekuetik? beti geixago... berotzen tzen.

– Eta, labea bera bizteko, zerekin egiten zen?

Ze... zeekin, sua? sua, pues, egurreki! eurre, bai. Eurre... bagöa, bagoa, pixkuat ongi leertu? te, e! llama, nai zuen orrek, llama.

– Garra?

Bai, llama... llama ateatzen tzuen orrek, pagua llama atratzeko ona da.

– Eta, barne alde zerez egina zen? adreiluz edo?

Labiak? pues badu, ze?... labëak, por ejemplo, emen, erdien du, sartzeko ta ori de emen? zuk billakoezu [...], agoa, eta andik, andik man, su? eta tirua, izaten tzen, gauze bat, ta tiro ore iriki? te, beotzen tzen. Ta ya, berotzen tzenian?... zautzen tzenëan ya berotu zela? ore, tapatzen tzen beis? te, konserbatzen tzen, berua... zaukena? ogie... ¿eso? t'or eitten tzeen ogie aundiek, kilo t'erdiko ogiek, te sobra aundiek, au, olako ogi batzuk e.

– Eta, labearen sabaia, 'tetxoa' edo, oso gora zegoen?

Ez, oso-osoa gora ez, ez, oso gora ez; tzean... al-ola, altura au? ola, itten tzuen erdien, luzago o... baztarretan pixkuat guttixago.

– 'Techo'ari nola esaten zaio? 'sabaia' edo?

Ai! tetxoai? euskeras? eztaiz nola esan e, tetxöa, esaten diotagu, tetxöa.

– 'Sabaia' edo, ez?

A! sabaie? sabaie... es 'el pajar'.

– Eta, zerez egina zegoen? adreiluz? ladrilloz edo?

Ladrilloareki, bai-bai, dena, dena ladrilloeki. Itten ikusi izen dut nik, emen egin tzen te... gauze bat? buelta eman, cómo hacen, ta, arren parëan? paatzen tzuten ladrillue ta ala itten tzuten, korona erdia erraz pasa tziotela... labëan, bai.

Lihoa dela-eta (1988)

– Aditu dut zenbait lekutan, ligua... badakizu zer den?

Ligua? ligua, bai.

– ‘Lino’, ezta?

Lino.

– Aditua dut zenbait lekutan sartzen zutela ligua labean idortzeko, sekatzeko...

Bai, bai.

– Behin andre batek esan zidan, deskuidoan, erre zitzaiola etxea.

Anda!... emaztek e, geostik e, labëan, sue itzein tzen, bestenez etzen erreko.

– Zure herrian ere sartzen zen ligua labean sekatzeko?

Ligua? bai-bai-bai; recuerdo que äitten giñuen ligua, ni gaz-, gaztëa nitzenean, mutikoa nitzenean? pues, eraikitzen¹⁹ tzuten trozu et? a(r)a, ta... gero, ore, zanpatu? pikorra kentutä ginuenean? eamaten tzuten... larre batea, ta larrean denna... tendittuik, utzi?

– Barraturik?

Barratuik, eta... gero? itten tzaikiotenean, nik eztaik, ze itten tzuten; de todas formas, aruntze sartu ta, neguen? ogie in? te... pizten tzutelaiken... labëa? labëan sartzen tzen, ta geo, garbaki, garba atzuk? traska-traska-traska-traskaka, kaska... ore kendu? te la, geiltzen tzen... nola erten tzaikion? vamos, beti're... irie, arie itteko, euntzalëa. Nee atte e aien euntzalia zen.

– Zure aita, e?

Bai, euntzalea, orrek e, itten zittüen, lenen... maindere... fiñ oietati, ejejeje!... Be(i)ra, bai; mainderie? ta atorrak ee bai, bil-, bildu ta sobrekamak eta, eitten zittuten bere gauzak! biño? dennnak, ari zakarra...-tik, ze in bear zuten? eje!...

Emen e ai zen... euntzalie kendu zen, alatte²⁰... bai. Nik, makiñe at aldis? nik kanillek itten nittuen e, kanillek, ta lantza bateki? lanzadorebakin?²¹ pasteko, gantxo batzuk? kanillek zëan. Ni? eskapatu! kanille eittetik, itten tzen, ejejeje!... aite ar-, oyukäk!... nereki, jo iñ! Bein, itxetik ateatzen banitzen kanpora? deitzen tzeen... aitek: «Aitt'au!»... deitzen tzeen. Koño, ni e ya, ateata, plazara, plazara ni, ¡mecaso en la mar!... nei plaza... plaza gustat zaikien.

– Eta, lehen aipatu duzun garba hori, ligua jotzeko eta...

Garba? da gauze bat, ala ustet, e? obenean... iru-lau ola ¿verdad? ola, ala bear du ta beste at, ze? gañetik beste at, total, tra-xarras-xarras-xarraka, beste seietan jasotzen... besteak ¿verdad? ta, an biltzen tzaikioten gañeko kozkoll ore? ta, gelditzen tzen... an, e... nola esaten tzaio?... mullua! mullua eitten tzen, ola. Ta gero beste, gauze, ezpatille bateki? arreki kentzen tzioten, ze azpa zarra... oiek zuten emen?...

Geo, arie itteko? beis... zu(r)ittu in bëar tzen ore, ze beltza atratzen tzen! ta... lixuen, 'lixue' baakik zer den?

– Bai, 'la colada'.

19 Lehenagoko beste ixtorio batean 'eraitten' dugu, bi aldiz gainera (Txulapaingo Beorburun, *eraitzen*).

20 '(H)alatxe', alegia.

21 Ikusgarria, agian, b horren tartekatzea testuinguru horretan.

Kolada? te an sartzen tzuten? ta eramaten tzen, pixka-pixkät bi... aldiz eo iñesgeostik? zuritzen tzen. Ta, euntzeliei, geo? azkenean? eune itteko.

Otoitz gutxi eta desitxuratuak (1988)

Maten tziun tzera, ta euskeras? ikesi giñuen... asko! ba, biño, eztuu kasuik in? te, atzendu in de, atzendu, atzendu.

– ‘Ni pekataria?’

Emen ez, te euskeas ezta batere, daus ere; Guutze bai, Guutze Santuen izenian? ori; bera da, akabo.

– Esan, esan...

«Guutze Sandueren señaletatik, gure etsaietatik libre gaitxazu gure Jaune ta Jaungoikoa, amen Jesus. Aitaren ta Semearen ta Espiritu Santuaren... izenian, amen».

– Eta, ‘aitagurea’?

«Aite guria, zeruetan zaena, santifika beti (sic) izena, betor gugana zure erraiñue, kunpli bedi zuen boondatea zeruan bezala lurrean ere. Man dezaguzu eunian eunesko ogie, barka izkiutzu guren zorrak, guk bark-, bark-, zaizkiun bezala, e’katxal utzi tentazioan erortzêa, baizik libra gaitxazu gaitzetik, amen».

«Abe Maria, graziaz betea, Jauna dao [...] ertian ta bedeiketua da zure sabeleko frutue, Jesus. Santa Maria, Jainkoan ama, zuk erregu zazu gu pekatariengatik, orain eta gere, gere eriotzeko ordu artan».

«Gloria Aitei, Semeai ta Espiritu Santuari, oain te beti, geren eriotzeko ordu artan...». Besteik ez, ‘Salbe’ ta, ak... dena... ba! atze in dut! Salbe gu ik-, ikasi ginuen, zerua ta ‘Kredo’ ere bai, ederki; Kredo...

– ‘Sinestatzen dut, sinesten dut’...

Ba! ya [...] ere atzen dut, atzentu zaizkie beti, orai, denak.

Kanta xumea, erdipurdi emana (1988)

– Eta, beste kanturen bat badakizu?²²

Bai beño, ezer besterik! eee!... beste at, bazen erdien bat [...], biño oain enaiz akordatzen!

– Nola?

«Bolon bi, bolon putzue erori, erori bazen erori, ezta aur ori egarri».

(Errepikaturik eta zertxobait aldaturik):

«Bolon, bolon putzue erori», edo no es ‘bolon, bolon’... «Bolon, bolon amari, bolon tzen putzue erori, erori bazen erori, ezta aur ori egarri». Ejeje! erori bazen eroe, e? urera, jejeje!...

– Ito eginen zen, e?

Ejeje!... Nik eztakit, itsusie...

(Behin eta berriro errepikatuz): «Bolon, bolon, bolon bi, bolon putzue ëruri».

– Baina, kantatuz, kantatuz...

«Bolon, bolon, ëruri, bolon putzue erori, erori bazen erori, ezta aur ori egarri».

22 Galdera hau berriemailearen ahotik bertso batzuk aditu ondoren egin genuen. Bertsoak jasotzen zituen testuak (Artola, 2014, III, 41. or.) *Irurtzungo feria; aitak erakutsi bertsoak* zuen izenburu.

Txorimaloez zerbait (1988)

– Nola esaten duzue?

‘Espantapájaros’, ba, euskeras?

– Bai.

Txoriek, o txoriek lotsatu...-tzeko, ‘espantapájaros’, txoriak lotsa-, txoriek lotsatze-ko? o... paatzen tuu zenbait aldiz? como por ejemplo... baatzean eztute dañoik in e, in nai ¿verdad? ta baratzëan paratzen da, ba e! «Paratu duu... paratu duu gauze bat txoriak ikeazteko, ikeazteko», bai, ori.

– Baina, izen propiorik ez zuen?

Ez.

– Eta, kasu egiten zuten txoriek?

Xa! je! ori? ori ere ez-ez, pa(r)atu? baai! paratzaute zenbait; len paatzen tzittute, igual baraztetan ta, gauze batzuk zuten te ibiltzen dena pixkoat? ¿verdad? ta, betë, lotsatzen dee pixkoat, eta andik itten, bai-bai. Guk eztuu, errien e, guk e... ez duu paatu sekule, ez, errien; aittu... ttorieak lotsatzeko, ara ta, kusi ere bai zenbat [...], leku askotan, bai.

– Zuk ez duzu paratu?

Ez-ez-ez, eztut beste [...] paatu.

– Eta, ikusi duzu paratzen?

Ezta paatzen oi, ez kasoik te ¡vamos! inportantzik ez man, etzeon ba inportantzie man te. Badakit nik, txoriei’re ... ba!

– Eta, zerekin egiten ziren?

Errien paratzen tzeon pues igual paratzaute zerbait, e... ikeatzeko, ¿verdad? laukon bat palo ta ya aitzia itten [...], bueltaka, ¿verdad? ta, ikeatzen dere, ta oitik? je! joaten dee, eje! dañuik itten. Igual, zenbait gauzetan, igual, pues... txoriek, txoriek ittaute dañu; pues maizek? garien e... garien paratu iten duu moxorroko at, ola, gauze bat, moxorroko gauze bat, joño, jendia den bezala? ta mogitzen den eran, berze... aiziaki.

Garien? ain paratui izendu dugu, ittaute, daño aundi ittaute, garie ya, garie ttikorra, ttikorra²³... oainddiken mugi itten edo asteko? beatsa dagon...-nean? pues, an-an-an daño aundi ittaute! ba, eztaiz, paatu izendu duu, bai, moxorroko at, paatu, ‘moxorrokoa’ erraten duu ola, gizon, anbat urte!... eje! zerbait e... eskuen duela, gitzona den bezala.

Ejeje-jeje! biño, puñetero ona ze... ejeje! zeatik, eje! igual, oien, orren plazaratu? te gañera, gañera iten due, gañera erori igual irazitten dee, beaiye(k). Tta, aja! azkeneko tonto ze, tont-, txoriek e, bestela...

– Azkeneko ezagutzen dute ez direla egiazko gizonak, ezta?

Eztela, ez-ez ikeatzen, ez, nolana, ez-ez.

Hildakoen aldeko hobiak direla eta (1988)

– Elizan paratzen ziren fuesak, kandelak eta halako gauzak, defuntuen kultoaren dako?

A!... elizen?

23 ‘Pikorra, pikorra’, antza.

– Bai.

Elizän o... ‘obiek’ errain nion, ‘las fuesas’ ¿verdad? obiek, erraten zaiozkiten; bako-txa, famili fakotxak? bazuen bere... lekue. Ni(k) erraten nuen ‘las fuesas’, obiek, gero ere emen. Ta an paratzen tzeen belak eta... ori! ta, bakotxak bee lekuek. «Mandrëak ¿vamos a sacar, o gizonak aterako du?». Alkietan jartzen tzeen? ta emakume bat? atzean beti... paatzen zittuten bee argieki, argi.

– Eta nolako kandelak ziren? borobilak edo?

Kandelak? Kandelera... eunean? lenago, izeten tzeen bela batzuk... klaro! oietaik etzuk kendu itten tzeen, bai, beuren bu!... buelta batzuk, ola, ola, ola...tu, rollo atzuk, argizerie, ala, bela. Ta beste alde? belak, bedeitze-, bedeikatze-, paratzen tzeen... Kandelera egunean. Ta, zee... guardatzen tzeen... urte gutzien oietaik; emen badaude kozkor bat, bela kozkor bat, Kandelera bende-, bende...-zittue, vamos.

Ejeje! emen eztuu, ezugu, biño, onea tor giñenëan? ba ayo²⁴ zeen, belak eta kar giñuzen onea, bat eo bide o eztakit zer tzeen ta, pixke-pixke?... be! pixke-pixke? akaatu dee. Ta bat, aún? kozkorron bat izen dut, baut... emen badugu kozkorron bat ola, bai, be(d)eikatue.

– Kandela horiek non erosten ziren?

Non eosi?

– Hango, herriko norbaitek egiten zituen?

Ez-ez-ez-ez, eosi itten giñuzen, eosi... eosi.

– Non?

Irurtzun, Irurtzunen! ta, errira juaten tzeen saltzea! belak. Ejeje! denetatik juaten tzeen e, juaten tzeen errirä; bai. Yoaten tzeen? bi-iru do lau belak saltzera, bueno, bela atzuk, belak saltzera bakarrik ez, biño... belak eta, denetatik eamaten zittuten, te, eosten giñuzen!

Irurtzungo feriaz berriro (1988)

– Irurtzungo feriaz zer beste diozu?

Irurtzune... juaten giñen andëk e; Irurtzunen feriek izeten tzeen, zortzitik, zortzi... eztakit, e? ta, oaiñ ezta ferik Irurtzunen, ya eztu. Orduen? zer? juntätzen tzen, uuu!... idiek, idiek biño asko ta beiek ere bai... txerriek, asko. Ta txerrikumiak, e? ematen zittuten? igual... iru o lau kamion, txerrikume, juntatzentzen (sic) tzeen? ta... a León, a Astorga... Astorga; ara eramaten zittuten, asko.

T’or, Soto de Ribera, alde ortaa bai? baite, ¡meca!... ferie, orduen? oan biño merkeago yoaten tzen, ej! ta pues... amabos xueldo? o amasei, iru... lau pezta? bueno, ori zen bazkari, purua ta guzieki. Joode! un bazkari bet terrible itten tzen! Oain, ejejeje!... oain. bar bates, erreta bat, asadore batek baddu?

– Hoge pezeta...

Ogei pezta?

– Edo gehiago, segun zein lekutan...

24 ‘Gehiago’, antza.

Bai-bai-bai; pues... Otamendi? famatue zen, fonda zuten an. Pues... a lo mejor, lau pezta? edo diecisiete reales? o así kostatzen tzen? biño afaldu zuten, sopa ta berdure ta geo, bi printzipio, aragie... ola, kafia ta kopa, ta purua! ta gutzie! Total a... cuatro pesetas.

– Hamasei sueldo, e?

Bai, buen trabajo; len itxe gutzietan, kasi maten tzuten yatea ta dena que era marje, (zuzenduz) merke! merke, orduen? denak akabatutik tao emen.

– Orduan bezala, e?

Klaro, klaro. Bueno oain, bazkaria're, an, mataute bazkarie bi mille pezta. Bi mille pezta kobratuko lukete baño, anbesteranotto. Klaro! dendai? ola, ez nio... ba, lënbizien solo, zeatik kuartzen tzuten... zopa ona, geo garbanzu eta, aza... angulas, e? una ración de ángulas (sic).

– Bazkari ona, e?

Eta... total? etzenke kobratzen geiao; beti lau pezta? amazazpi sueldo? ta tantiak zioen... mutillai? ikesten tzioten: «Vete a comer», ee! emain tzioten, maten tzioten duru at, bazkaltzea juateko. Jan bar zuten guzieta? dirue sobratu itten tzakioten, ejeje! inunden sobratu.

Kandelak egiten ikusi (1988)

– Lehen aipatu kandela horiek zuk ikusi dituzu egiten?

Itte-itten ez, ez-ez.

– Ekartzen zituzten eginik, e?

Iñik, iñik; nik kusitte ditut, belak itten, Irurtzunen... kruze batëan, or gañetik? bota ta... ala paratzen baide, pike-pikätzen belak.

– Zer botatzen zuten?

Argizerie, argizerie? vamos...

– ‘Cera’.

Dena cera? dena, derretituik! eta ora bat botata? pasatzen zittuten... hilos, ari bet? arie edo orduen, metxa! ta, goittitik beitti? te goittitik beti? pues ala pasatzen tzuten, nai zen... iristen tzaikiotienan? ¿que los juntan? ta, bela iñik.

– Gero buelta batzuk?

Gero? onbeste, beste oiek, beste... argizeriei buelte itten diote, ori eztut e, ez... ore? nola itten tzuten, je!

– Baina, hark nola egiten zuen, bai...

Bela e, nola itten den? be! bela.

– Argizaria zerbaiten gainean uzten zen?

Ez, ez-ez; zintzilika paratzen zittuten, ola, zea ta, botatzen tzuten... goittitik beitti, arie ola, zintzilikan paratu? e, gañetik bota, ta, pixke-pixke-pixke? ta...

– Eta, belari forma emateko, zer egiten zuten?

Ore, bela ola itten tzen, ola finen tzen forma o form'oi? ateatzen tzuten, ikusik gara, pala kurbikän, e? bueno, gauze redondo at? ola, redondoa? ta... puntzu edo... argizerie, e? bazuten, botatzen tzuten... arien, arien gañera, arie berbetan. Arien, barnean, pasten tzen beitti, beitti te beitti te bei-... ta mixka-mixka pe-, betetzen tzen erdi tte estutzen... bela, na'bauzun... nae zuten loditasune paatzen tzioten!... ba!

– Eta, zer zen zintzilik zegoen hura? esan duzu zintzilik zegoen zera hartatik erortzen zela argizaria.

Argizerie bai. Ba etzuten ezer e, daus e galtzen, e! dena, aprobeztatzen zuten ongi. Geo neonek, kasu aundik ez nuen eiñ, e? ja! jajaja!... interes e, ez baite interesatzen, ejejeje!...

Hildakoen aldeko hobiez berriro (1988)

– Eta, elizan egoten ziren hobi edo fuesa haiek non egiten ziren?

A!... oiek? pues, tzen... gautza bat, vamos... bela paratzen tzioten an, t'an, familie bakotzak, familiek, bazuen, bere... emakumiak, juntatzen tzeren, mezaa ta juaten tzeenean, pues bakotzak bere... bakotzak sillek izaten zittuten, ta silletan? ta, erdien, sillen paratzen zuten... 'la fuesa' erraten zaioten, zauketenak, 'obie', bai.

– Bai, hori erran duzu arestian, baina 'hobi' horiek non egiten ziren?

Itten?

– Bai.

Ejejeje! ori itteko ezta, beste... ezta... difikultadeko gauzaik, ez.

– Etxe bakoitzak egiten zuen berea?

Itxek e, etze eitte, bakotzak e... paratzen tzute, total, lau... bi ol, od'ola, total [...], guutziaki te paatzen tzittuten, been formak o [...], bai.

– Bakoitzak egiten zuen berea?

Bai, bea; bakotxa perak iñ? edo... o ezta! total, an daude oain berian e an daude, ejejeje!...

Hil ezkilak jotzeko erak eta ezkilez oro har (1988)

– Herrian norbait hiltzen zelarik, jotzen zituzten ezkilak?

Errien-ien, been, norbaitt iltzen tzen, iltzen tzenëan, itten tzen bankete bat eerra, ber... funtzio onean; ejeje!...

– Bai, hori ere bai, baina sakristauak jotzen zituen ezkilak modu batera edo bestera, segun nor hiltzen zen?

A! bai, baite... emen, iltzen bazen buru, o, komunioa artu biño len, iltzen bazen? an sonätzen zittuten, ezkillak e, beee! errepikatu? como, iltzera motibo balu bezala. Ze bear da ta, zu! zarrak? tan!... tan!... tan!... illezkille.

– Eta, komunioa egin gabeko haurtxoa bazen, orduan, nola?

Ya, ya ze aldakor jotzen zuten, eztaikit ze orduten, tatan, tatan, tatan, itten tzaioten dena; ya beste klabe bat.

– Bai, urrundik aditzen zuenak bazekien hildakoa zen adinekoa edo muttiko bat edo...

Ta, aise! ori? ori son-... Ori, segidan nabaitzen tzen.

– Eta, bazen beste moduren bat?

Ez, beste ezki(l)ik etzen, e?

– Bi horiek bakarrik?

Bi orie pakarrik, bai.

– Eta, hiltzen zena hogeit urtekoa bazen?

Igual, igual, ori...

– Zaharrekin bezala?

Zaarra bezala.

– Bakarrik hurrekin egiten zen diferente, e?

Ori itten tzen ta ‘uso de razón’... bittersetan, ezta? ori erden tzen ezkillen zela, y ya andik goitti? ya, ya komunioa artzen tzutenian ya, ya zen ‘mayor’, ¿verdad? fan, al duten beste... beste zarra pezala! Ta zuen funtzioak igual [...], ezkillen ee bai, denak, suñetzen! ezkildorrean bai! oi-oi-oi! afizioa giñuen buelta mateko ezkillen, ¿me caso en la mar! majiña bat aldiz eon gaa... je! oaiñ ezta asko soñetan, oain daus ez!

Lenao? an, erlojue... goizian, arratsëan? ‘queda’ maten tzuen; oi te... zortzi... landa, erlojuek beak. Eta goizian? goizeko bostetan eo lauetaen eo, segun nola paratzen tzen?... makine gauza, orduan, zuten? goittien? ori... ‘la alpa’ (?) erran zaioten e, bai... ta, ezkillen onak tzeen ti-, gure errien e, biño onak.

– Onak ziren?

Ba... bat, lertu in tzen pixkuat, zenen... ue bezalako ezkillen etzen iñon! bear badugu... emen dabilten... mea! eliza o, soñ-, soñu et? ure, grazi o, geitzeköa zen! Gero, lertu? te, beis, eman tzuten... funditzea beis, biño etzen, jar tzaikion, jarri lenagoko boza.

– Eta, aspaldikoak ziren?

Aspaldikoak? en mil ochocientos... iñe tee beti’re, en el mil ochocientos. Ta, en mil ochocientos, renobatuek; iñek? e... Jainkoak daki noiz itten tzeen, beño... ez baite, igual lertzen dee, segun nola ibiltzen deen. Ja!... amerikano bat izendu zen? errien. Ta arrek e, Kubatik torri? te, orduen ez zen ez karreteraik eta ez daus, segun diot-, ziotenez? ta, ya errien sartzëan, erlojue beti... ibiltzen tzen? ta erlojugo aldean, dan-da, ta!

Ta, «¡Jut! ¿qué pasa aquí en las campanas?». Y a la noche, enseguida, ¡hala! llamar a la Junta, a toda, denai, Juntai abisetu? te, denä... atzarrita, ya-ya, nai zittuten an... ezkillen berriekin. Te baietz! ta orduen in zittuten ezkillen onak, or. Biño ori e, el año ochocientos, luego ez da; noiz dakit, zeatik e gu-, gure aittek eta erraten tzio Junte...

Errepidea: 13 km Irurtzundik Ultzamara (1988)

Arregatik in tzuen karretera, gure erritik; trece kilómetros, amar, amiru... amiru o amalau kilometro, karretera in tzen, Irurtzundik, sartzen tzena, Irurtzundik unatogatik? eta, Ultzamara, karretera a la Ulzama. Arrek orregatik in tzuen, amerikanoa [...].

– Herrikoa zen berez? Ziakoa?

Ez-ez, ore?... errikoa zen biño, juaen tzen Ameriketa ta an etzait ze diruek in zittuen. Orduen etzen emen, aldre²⁵ oketan? ez, ez, iru giñen? ta ez iñor, arrek aña diru zuenik; geio bazen deiru zuenik beño arrek, puuh!...

Lehenengo trilladora indiano batek erosi (1988)

Lenbixiko trilladora? agertu zena... alde oreketan, denetan, gure erreire, arrek e, ori zuen, iru mille duro paga-, pagatu zuela? ta [...] zuen. Motorea zuen? trenak bezalako... motereareki, e? ejeje! gasto aundiköa!

– Diru egin zuen Ameriketan, e?

Bai, asko dirua!

– Aberastu zen, e?

25 ‘Aldiri’ bide da hori.

Abrastu, abrastu, te... geo torri? t'ez-, ezkondu zen illeba bateki. Illebai? illebai... si quería casar, con ella, ezkondu nai balin bazuen berakin? bee... ondasunek arrenda-, orrendako izein tzeela, eo... bestenas? bost milla duro, main... zittiola. Ordun bost milla duro? bost milla duro? ño! dirue ezpaita eiten, e? bost milla duro. Aaa!... pues ala, bestea ezkondu in tzen.

– Ezkondu egin zen, e?

Bai te izendu zittuten? seme at? il tzen, ta bi alaba, ta bi alabak oain, oañik bizi dere; batek, zochenta y... siete años? nik bezalako edadea du, ta bestea gaztexago da, bi urte gaztexeao.

– Ziakoak, e?

Ziekoak, Zieko... bizi dere Iruñen oain, ta, or giñen, tta! terribleak... Battute, errie, errien erdie aiena da.

– Ze apellido dute?

Babaze.

– Euskara ikasi zuten? bai, denbora hartan bai...

Bai!... aiek badakite euskeras, oo! aiek badakite. Ordu-, orduko jendiak bai, biño ordue bai, oai, gue errien, giro aldatze batëa? ta dedio! ez da ure entenditzen. Por lo menos, gure gazte denboran? dena euskea zen. Gero, eskolara asi giñenean? pues ejeje! eskola erdeaz, dena? ta erdeaz ta, biño euskeas ezta atzentzen, ezta; ikesten...

– Ongi ikasiz gero...

Gaztetik ikesieskeostik eztan, ez. Tontotu, bai, tonto, zeatik beñ ere eztuu koro orrekin, bezte... erdera ta bezte [...] t'euskeaz.

Kinkaileruak, ijitoak... (1988)

– Kinkaileruak eta ijitoak-eta, ibili dira hor?

Bai-bai-bai; oain eztail-, eztailtza kasi. Oain, saltzaleak bai joaten dee, saltzaleak, arie ta... panaderua etä, minuteruak eta oietatik, baño... Lenao jituak e bai, asko! juaten tzeen; oain ezta jituik e.

– Zer egiten zuten orduko ijitoek, nola ibiltzen ziren? karroekin edo, nondik nora edo?

Karro zarra batzuki igual o asto zar bat zuen orduru? zakurron bat o...

– Eta, zer egiten zuten? nola bizi ziren?

Eskatu! errien ta atera!... Eske, erriek maten tzioten, ta ezbere, andik, egun batean, errie, gaur, erri ontan? ba, bierr igual beste erri betera? ta ola, ola ibiltzen tzeen, ola. Oañ ezta, oain jituak e ya... retirementui taude, ezta, ezta... ezta errietan bizi.

– Eta non egiten zuten lo?

Karroak eta, karropean ta ola, len eta... emen; karro zar batzuk igual bazittuten e, astoa edo mandöa do... trasto-karron batzuk eo, d'emen?... tzakurrek! ejejeje...

– Lanen bat egiten zuten?

Ez zuten! saskik itten zittuten, saskiek, bai. Saskie ta, esa- saten zioten saski... No, eztzute morralëak ta aziendatandako te, e! itten zittuten gauza batzuk ola...

– Eta, eilea moztu? ardien eilea moztu?

Ardiei moztu? ez, oiek ez.

– Ez?

Jituak ez ellea, ez-ez; emen... juaten tzeen beste atzuk.

– Eta, lapurtu-eta, ez zuten egiten?

Ba!... etzaizkien fietu, ejeje!

– Fama pixka bat badute eta...

Ez zuten e... ez zuten ebasten, ollon bat deskuidatzen bazeen? buen. Bein batian ari zioten, matrimonio at, aritzen tzen? ta ya, alkateak... arrek erran tzittuen ta, ba anea o bueno, alkatia: «Ni alkatea naiz emen ta... man giñoten». Egun bat pastu zun? ta biarna, pasteko ya, ta gizona, ta zer? eje! Iru Errege eunian? ni... eta umedadie kendu giñuen! ta, orduen bazkarie pagatzen tzen, ultzi oketarako! Ni, ni goizian juan nitzen, Berrioplano... Berrioplanoraño! an, eroste ta, bi axuri erosi nittuen or. Tre ja! joan nitzeneko? olloik obrenak, itxeko, olloik obrenak, azaldu ta eaman tzuten ta oek... Eee! eztaike piyatu, jituakin...

– Eta, jakin zenuten nor izan zen ebaslea?

Beh! ze erran bear direte oiek? ezpaitzen kusten, zer? ez, ezpaitzeke geio kasuik iten, ez! Ya, beela... pelatute yaten tzuten? ta... freittuik ejeje!... Gero? etzeen juaten, jitu oiek, gure... gure itxera. Ta o(a)rtu zuten, guartu giñela, klaro! ta, edozein juaten, kara txarra paratzen giñoten? ta... ajaja!

Ehizaz zerbait (1988)

– Eta, hor ehizarik izan da? ‘caza’?

A! eizi? oain... caza de paloma, badute urtia petei taude or, goian²⁶ oiek, betei taude oain, usuan... usuan kaza, ooo!...

– Bai? eta, joaten da jendea usoei tiratzera?

La jente... bela, oian oiek, denna, denetan, badakitzu, jendëa... dao, eitzen, eizien. Guk opatzen deeu, gu emendik eztuu kusten pasten beño, jo!... oain dao pasada ba, oai; izein de pasadizön, vamos, zenbait... pasten dena, asko. Eta, nik eztut izendu afizioik.

– Eta, usoez landa, zein beste hegazti pasatzen da?

E! pasten tzeen... ‘kurrillo’ erraten tziote... ‘grullas’, brau-brau-brau! Oiek pasten tzeenean, denbora... ps! kanbietzen tzuen.

(Berriemailea eztulka hasi zela eta): A! eztule edo, a! nazkaatzendaño, katarroik eztut opatzen beño, txintxurre, majiña bat, zu.

– Eta bada beste bat, ‘avefría’ edo; nola erraten zaio euskaraz? ‘hegabera’ edo ‘xugarima’ edo?

E! bear tzuten beliak eta... e... arranoak eta, zer?...

– Baina, horiek ez dira pasokoak, horiek ‘rapiña’koak, harrapariak dira...

Te rapiñe te, bai.

– Horiek, galforroak eta, miruak eta, horiek gaiztoak dira, ez?

Txoriek e badute, been pasa; pasten dee zenbait aldiz, txori-bandada, terriblia.

– Zein txori dira horiek?

Tzori zeen... tzori aundi oietatike(n). Pasa? oain... grullas; oiek ziudei²⁷ karrau, yoaten dere, badakizu, pasten dere bandaaka, dennak... an, Gipuzkoa atxiki duten pare ori, Gipuzkoan, batzuk bakarrik an egon... bai.

²⁶ ‘Oihan’, antza.

²⁷ Horrela aditzen uste dugu; balizko ‘zidoie(n)’ bat-edo ote da?

Lezeak: putzua egin zutenekoa (1988)

– Lezeak eta, badira hor?

Letzëak? ummm, ba! itten zittuten noiznei ba, letzëak e, ¿verdad? lenao ez baitzeen, etzakiten ure nola eaman goitti, e? beitti beti, e? da orgatik in zittuten putzuek, ola, zulöakin? ta putzu... ure juntetzeko, zulu at, bat, badakizu. Biño tapatu in tzuten denak oain. Oain, naikoa ure bada, aldapa goittien, zu, beti'rë, gainberakak izen... ba! vamos, alture, itturri den lekuen? beste aldera joaten da. Siempre que tenga altura; del nacedero? baatik, va a... a donde quiera se... se lleva, sí.

Txurikinez egin lastairak (1988)

– Denbora bateko ohatzeak lastaira batez egiten ziren, ezta?

Bai.

– Artoaren hostoz, txurikinez egindako koltxoi batzuk, ezta?

Leno, leño, txurikiñeko ta, guatzëa, muelle? muelleik ez zun muelleik; paratzen tzuten 'lastalle', erraten tzutena, txurikiñek pasa, pastu? te, kuerdaki, kuerda karrotona batzue, ola, ordun kuerda ori; kuerda, eta kuerdan gañean? eje! guatzea o, ezpadu lastalletas o, geo... manderiak eta dena, denak...

– Eta, norbait hiltzen zenean, zer egiten zen lastaira haiekin?

Pues... garbittu or obio, egitten zuten lenoo. Gero, kanpöan, lixue in zeatik igual pasatzen tze enfermedadia, ta... guatze aiek? kanpora atra? ta, lixondak etzel... ni eztaiz ze! erre lo más seguro, ibiltzen tzeen lenao. Oain badee, desinfestatzeke... mereziñe, be(ñ)o? orduen, desinfestatzeke? pues, eerki lixue kanpoan in? tä lixuekin... garbitzen tzen an.

– Eta, zenbait aldiz, ez ziren erretzen?

Ze?... guatzeak erre? igual-igual, bai, beño, segun ze enfermedade, igual, tifus edo... Nik pasatu izan dut tifus! bai, bai. Me cortaron pronto las fiebres, pero, se me fue la... lengua la, la corteza de la lengua, de las manos, los pies... o! ¡y una cosa en el pecho se me puso!... y entonces me padecí de mucho; hace muchos años.

– Zenbat urte dira, zenbat urtetan zinela?

Cuarenta, lo menos, hará. Berrogei urte bai, izain nituen, berroei.

– Mingañean edo mihian paratu zitzaizun zerbait?

Mingañean e bai, agua, aguan, llagatu dena! Ez-ez, etzin... ezin yan ta, eskuek, esku oketan e bai, eskuek... larrue, eskuen larrue?

– Llagatu?

Kendu! anketan ken eta... jolin! ta, tifus, joolin!... Nik zagutu nuen segidoan ya; fiebría, kendu zaikienian? cuanto se me quitó la fiebre, yo conocí enseguida. Ya, marchó el médico y me dice: «¿Qué tal?» y «Estoy bien». «¿Bien», ejejejeje! y se rió. «Bien, bien; pues ya veremos, a ver». Me puso el termómetro y resulta que no tenía... fiebre, más que algunas décimas de fiebre. Me dice... el médico aturdido se quedó: «Ya te se ha ido, ya te se ha quitaö; quitarte se ha hecho, pasar no, ¿e? quitar». Claro, «Quitar no se me ha hecho», ta «Ahora hay que tener mucho cuidaö, mucho cuidaö [...]».

Y así será: quitar, kendu? in tzen, zergatik, maten tzeeten basu at... eztaiz ze ematen tzeen? ta paratu or; ur oe ean? ta, goatzea bustitzen nuen dena... izerdieki dena, joo!... Te erra? e... andria? ta, beste motiko bat baginauken? tä, aiei, bakunatu zioten? ta, ez

zuen arpatu. Emen denbora asko pastaut, amabost egunen... o ola, pastu nuen gaizki; bela pastu zaikiden orduen, ba!

– Baina, lehen galdetu dizudana: lastaira, inork enfermedade kutsakorren bat pasatzen bazuen, ez zen eramaten erretzera?

Lastalle, ze ta gusto izendä ere? txurikiñe? pues... txurikiñeki, e... be! gue... guatze zar, zarrak, e! kendu zeen, lenengo kendu zeen, bai, regularki kendu zeen, bat txurikiñ eo. Ni, sekule, gazte giñenian? lastalle geñen ariyeiken? no; une, zuresko... katxarro at, zake're? eztaitt, txurikiñeki edo, kuerdaki zie... ejeje!

– Baina, eritasun kontajiosoaren kasuan, ez zen ateratzen bide-gurutze batera eta han su eman?

Su man? ez, beño beti're... kanpora an ateatzen zittutten? ta kanpoan itten zittuten lixue.

– Garbitu, e?

Garbittu? egosi²⁸; erre, bueno... ba, ola; errekan ondora juañ? ta, errekan pues, paatu... konporta at, su man atzetik, por dentro o por... an, eosten zittuten... be! mainderiak eta gauza oiek. Oek, txurikiñe ta gauze oiek? erre! oiek, klaro! klaro. Ni ola, trastëa? ore, ore... garbitzen tzittuten. Ni, je! desinfestatzen.

9. AGINAGA

9.1. Manuel eta Juan Larunbe Aizkorbe

Esaldi baten arrasto desitxuratua (1986)

J: San Pedron arrindako, Purgatoriokoa zin izandako, me parece que decían.

– (Aurrekoaren anaiari): Y ¿usted también se acuerda de eso de San Pedro?

J: Sí, ¿no se va a acordar?

– A ver, a ver cómo pronuncia usted, a ver si pronuncia distinto...

M: Yo, eso de... yo, San Pedron arriendako sí, pero el otro no.

– ‘Narriendako’, e?

J: Purgatoriokoa zin izandako, solía decir otro. Yo sí, yo de eso me acuerdo.

– Purgatorioko...

J: ...-kua zin izandako; ejeje! de eso me acuerdo yo, sí, siendo monaguillo.

Kotxoak = atabakak? (1986)

J: [Dos cajonicos] sí, con a cada mango, sí, y eran de madera y su...

M: Pues un cacharro, como una olla de esas, ¿que tiene un mango detrás? pal efecto será igual, y tenía su tapa con su llave y todo, y ¿un aujerico de arriba? y de allí metían las monedas.

28 ‘Erosi’ aditzen uste dugu ‘egosi’ idatzi dugun horretan.

J: Y aquello se debía haber guardaö, porque eran de roble, eran muy fuertes.

– ¿Cómo se llamaba aquel aparato? tendría un nombre...

J: Yo no me acuerdo cómo le llamarían...

M: ‘Kotxo’ se le decía.

– Kotxo?

J: En algunos sitios les dicen al cuto.

M: Kötxo se decía, sí.

Eguberrietako bazterreko enborra (1986)

– Eso se ponía con algún tronco, ¿no?

J: Con tronco, sí, se ponía.

– ‘Subilaro’ o ¿cómo se llamaba el tronco que se ponía?

M: No sé, aquí le llamábamos ‘baztarreko’.

– Sí, pero ‘baztarreko’ siempre es el que está en el rincón, pero ese que dice usted, ¿no era algo de ‘subilaro’ o algo así?

M: No, no; yo aquí no he oído más que baztarreko y entonces se ponía a Dios y la Virgen; los más grandes pa Dios, y un poco más chiquito la Virgen, y después leñas, pa todos los de la familia, que se echaba en la hoguera. Y después pa los pobres que andan en la calle, también se ponía, una leña.

J: ¡Una montoñera de leños era allí!

M: Eso hemos conocido; ya no... no existe, pero...

J: Aún ahora ya lo que...

M: Sí, estas tradiciones aún conservarán.

Behiei nola agindu (1986)

– A las vacas ¿cómo se les dice para que suban, para que bajen, para que vayan para adelante, para atrás, para que se paren, para que arranquen?

M: ‘Aida, to’.

– Aida?

M: Aida, pa que sigan, pa que... ‘to, to’?

J: Delante, cuando va uno, ‘ven’.

M: Bueno, pero entonces, el ‘to, toz’ ya he conocido yo.

– ‘Toz’ ¿para decir ‘ven’?

M: Sí.

– Y ¿para decir ‘sube’ y ‘baja’?

M: ‘Bera’ y ‘gora’, eso será.

– Y ‘esti’ ¿se decía?

M: También.

– Esti, ¿para qué?

J: Pa... echar pa atrás el carro. En aquel tiempo con la ‘area’, como se andaba en el campo, pues: ‘gora-gora-gora-gora!’ venga, dale y... ¡siempre renegando! con el ganaö siempre renegando, porque no va derecho nunca... Y el palo ese, la ‘pertika’, ¿con buen pincho? ¡tira!

Lanabes batzuk; hasiera (1986)

– Y el aparato era ‘area’...

J: Sí.

– También hay otros: ‘kutre’, ‘golde’ y...

J: Sí, esos ya son otros aparejos.

M: Kutre...

J: Nosotros, yo hay conocido pero trabajar no.

M: Trabajar, yo tampoco, no.

– Y ‘golde’ o ‘kolde’ o...

M: El golde sí, con el golde sí.

J: En algunos sitios a eso le decían ‘el aladro’, o golde; pero aquí ‘el golde’.

– Y, la parte larga ¿cómo se llama?

M: El timón, la vara para... ‘timón’ le llamábamos.

– Y, en euskara, ‘andaitze’ o así, ¿no?

M: Sí, yo... te digo más, que yo hacía carros y cosas de estas antes, pero hoy no se usa eso, pero...

J: Alguno aún hace para tractores, aún...

– Entonces, aquello era ‘andaitze’, ¿no?

J: Sí, pero aquí no se le llamaba.

– Y, las piezas del carro, por ejemplo, ¿qué nombres tenían?

J: Carro, pues no sé. Yo no sé, en vasco tampoco, qué nombre tiene el carro.

– Y ¿una cosa para sujetar el timón?

J: ¿Qué? ¿el bartuel? ‘bartuel’ aquí se decía. Después había otro, pa andar el golde, que se usaba, que era de madera, y aquello se llamaba ‘bardia’, que era una madera curvada, y allí se metía el timón y se le ponía la clavija, porque... el bartuel era, aquí se usaba de cuero. En la Ribera andaban de cuerda, cada vez que andaban hacían, pero aquí ya teníamos hecho de cuero...

M: Aún habrá alguno.

J: Pero ¿la clavija? se clava en el cuero, y el golde, como tenía que girar a los laös, pues había que ponerle de madera eso, pa que no se agarraría, pero ¡claro! en un cuesta, pues se ponía así el golde y no iba bien; entonces, pa que giraría de donde tenía el tiro, pues...

M: (Guri) Usted habrá visto... ¿ya ha visto golde alguna vez?

– Sí, sí, pero...

J: ¡Pero no ha visto trabajar!

Sakre edo irain-hitzak (1986)

M: Y... con un vasco, en Juansaras (sic), que tenía, tenía traído el andaitze, pero muy torcido, y yo me reía. Y los de ahí a nosotros nos decían, a los de aquí, kokos²⁹ o belarrimotxas.

– ¿Los de ahí arriba?

M: Sí, ya llegando aquí... ¿los kokos? koko o belarrimotxa.

29 Ikus, hitz hau dela eta, Satrustegi (1989) eta Salaberri (1990).

J: 'Orejas cortas', ¿no?

– Sí, pero se dice del que no sabe euskera...

J: «Tú ¿tú euskaraz mejor que yo? bélarrimótza! zèrrié!» me dice, como los de Beruete. ¿En Beruete? ya podía ir el obispo; sin decir 'zerrié' no volvería.

– No, ¿e?

J: No, no; así sería el obispo. Ahora no sé, pero antes... «áu zerriä! átor». Ya podía venir el... eso ¿en Beruete? ejeje!...

10. ERREFERENTZIAK

- Aranzadi Zientzia Elkarte, Etnologia Mintegia (1983/1990). *Euskalerriko atlas etno-linguistikoa* (EAEL, I eta II). Donostia: Aranzadi.
- Artola, K. (2014), *Ziorditik Uztarrozeraino, Nafarroan, euskararen hegoaldeko mugetan barrena, 1983an* (Munibe 34. gehigarria). Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte.
- Bonaparte, L. L. (1863). *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*. Londres: Stanford's Geographical Establishment.
- Ondarra, F. (1982). Textos en vascuence navarro de Baztán, Nuin y Urdazubi. *FLV*, 40, 387-401.
- Pagola, R. M., Alkiza, E., Beola, A., Iribar, I. & Iribar, J. J. (1996). *Bonaparte ondareko eskuizkribuak - Hegoaldeko goi-nafarrera*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea (Deiker), Euskal Ikaskuntzen Institutua.
- Policarpo de Iraizoz. (1979). Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga (IV). *FLV*, 32, 303-332.
- Salaberri, P. (1990). Izen geografikoen inguruan. *FLV*, 55, 65-71.
- Satrustegi, J. M. (1989). A propósito del préstamo lexical *kokoa*. *FLV*, 53, 61-74.
- Yrizar, P. de (1992). *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*. Iruñea: Euskaltzaindia.

